Şəhrivərin Onikisi 1325-1324

(dörd bölümdə - **üçüncü bölüm**)

««Kitabin üçoncü bölümündəkilər»»

Topraq Məsələsi 52

İran Azərbaycanı Milli Hökümətinin Kənd Təsərrüfatı Siyasəti Və Tədbirləri 52

Məclis Millinin Fəaliyyəti 55

Firqənin Təşkilat İşləri 56

Firqəmiz Və Kargər Təbəqəsi 58

Milli Hökümət xəlqə Hesab Verirkən 58

Milli Məclisin İkincı Ümumi İclası - Ağayi Piyşəvərinin Verdiyi Guzarış 59

Məşrutə Qəhrəmanlarının Mücəssəmələri 67

Unudulmaz Tarixi Bir Gün 67

Möhtərəm Həmvətənlər! 68

Söz Yox, Əməl Göstərmək Lazimdir 69

Müvafiqətnamə Və Nehzətimizin Yeni Dövri 70

Azərbaycanda Parlayan Azadlıq Günəşi Bütün İrani Işıqlandıracaqdır 70

Azərbaycan Nümayəndələrinin Tehran Höküməti İlə Apardıqları

Müzakirələr Barəsində E`lamiyyə 72

Dövlətin Azərbaycan Barəsində İblağiyyəsi 72

Sesəşnbə günü 1325 / 2 / 10 saat 8- də 75

Azərbaycan Nümayəndələri Heyətinin Pişnahadi 76

Layihənin Mətni 77

Topraq Məsələsi

Bizim Milli nehzətimizin verdiyi böyük səmərələrdən birisi də topraq məsələsinin düzgün həll edilməsi dir. Bu məsələ İran xəlqləri üçün həll edilməsi lazim olan müşgül məsələlərdən idi. Firqəmiz 12-Şəhrivər müraciətnaməsində verdiyi və'dələri layiqincə əncam verdi.

Xalisə kənd və yerlərin istisnasız məccani olaraq kəndlilər və əkinçilər arasında bölunməsi və Azərbaycan xəlqinin əleyhinə çalışan böyük maliklərin yerlərinin də əllərindən alınması böyük iş idi. Ondan daha böyük malik ilə rə'iyyət arasında olan bəhrə məsələsinin bir dəfəlik həll edilib, qəti bir çərçivə arasına alınması hesab oluna bilər. Bu iş nə tək Azərbaycanda bəlkə iranın bütün vilayətlərində iqtisad və təkamül cəhətindən böyük təbəddülat vicuda gətirəcəkdir. Tez ya gec gərək indi olsun.

Onsuz görülən işlərin heç cürə faydası ola bilməzdi. Yer bölgüsü və malik ilə rə'iyyətin hüdudunu tə'yin edən qanunlar Milli nehzətimizə iqtisadi təməl və maddi əsas verdi. Ona görə biz bu mövzuu firqəmizin ən böyük, ən əsaslı və ən qiymətli müvəffəqiyyətlərindən hesab edirik.

Bu xüsusda şərh və bəst vermək zənnimizcə artıqdır, çünki xəlqimizin əksəriyyətini təşkil ver kəndlilər öz xüsusi zindəganlıqlarından, onun məənasını dərk etdiklərindən firqəmizin əmri ilə ölümə hazır olduqlarını göstərdilər. Bununla belə topraq məsələsi ilə əlaqədar olan bir xarici ruznamə müxbirinin bu xüsusda yazdığı məqaləsi təbliğatçılarımız üçün bir mə'lumat mənbəi olmaq qəsdi ilə burada dərc olunur:

İran Azərbaycanı Milli Hökümətinin Kənd Təsərrüfatı Siyasəti Və Tədbirləri

İran Azərbaycanı əhalısının beşdə dörd hissəsindən çoxu kənddə yaşayır. Əhalının şəhərlərdə yaşayan qalan hissəsinin mühüm bir qisməti də bilavasitə torpağa bağlıdır, bağçılıq, bostançılıqla geçinir. Burada sənaye çox geridə dir və məmləkətin həyatinda mühüm bir rol oynaya bilmir. Ona görə də kənd təsərrüfat məsələsi İran Azərbaycanı xəlqinin həyatinda mühüm bir yer tutur.

Azərbaycanın olduqca münbit və zəngin torpaqları, bol suyu, mö'tədil iqlimi kənd təsərrüfatının gəlirli bir mənbə olmasını təəmin etmişdir. İran Azərbaycanı kəndələrinin yetişdirdiyi bol taxıl, meyvə , bəslədikləri mal- qaranın məhsulu nə inki xəlqin ehtiyacını təəmin edir, hətta Azərbaycan, Tehran və onun başqa vilayətləri üçün də bir azuqə mənbəii rolunu oynayır.

Buranın kənd təsərrüfat məhsulları (buğda, tütün, kişmiş, quru meyvə, dəri, yun, gön və sayirə) iranın xarici ticarətinin əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən dir ki, iranda ağalıq etmiş sülalələr, xüsusilə Rizaşah hökümət İran Azərbaycanı kənd təsərrüfatını özü üçün əsas gəlir mənbəi etməyə çalışmış və Azərbaycan kəndlilərinin fədakar əməyi və torpağın bərəkəti sayəsində bol və ucuz məhsul əldə etmişdir. Lakin İran hökümət burada kənd təsərrüfati üçün heç bir iş görməmişdi. Bircə onu demək kifayət edər ki, İran Azərbaycanı kəndliləri nə inki kombayn və traktorun nə olduğunu bilmirlər, burada hətta ən adi kənd təsərrüfati aləti sayılan dəmirmala, dəmirəkotan hələ işlədilmir, torpaq gübrələnmir, bostançılıq və maldarlıq sahələrində də heç bir yeni üsul intibaq edilmir, mal- qaraya baytarlıq köməyi göstərilmirdi. Kənd təsərrüfatında yeganə mühüm alət, ağacxış idi. Qoşqu qüvvəsi olaraq ancaq öküzdən istifadə edilirdi.

Azərbaycan qəzeti 96- cı nömrəsində bu xüsusda belə yazır:

Bizim ölkəmizədə fəlahətin üsulu aydın dir. Vaqıən insan utanır desin ki, indiki dünyada burada Nuh əyyamından qalmış xış, gavahən, öküz ilə yer sürülür. Kəndlilərin tərz həyatları insanlığa layiq olan bir vəziyətdə dəyil. Tehran Hökümət məsulları xəlqləri dalıda və iste`mara hazır bir vəziyətə salmaq üçün Adam əsrindən miras qalan fəlahət sistemindən əl çəkmir.

Tehranın müstəmləkəyə çevrilmiş olduğu İran Azərbaycanı kənd təsərrüfatında, su məsələsi də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Meşələrin azlığı, hətta yoxluğu, burada quraqlığa səbəb olur və əkin yerləri, bağlar hətta üzümlüklər həmişə suvarılmaq tələb edir. Burada su həyat mənbəi dir.

Azərbaycanın həmişə başı qarlı Savalan, Səhənd və başqa dağlarından müxtəlif istiqamətlərə axan Qızılüzən, Qarasu (cənubda və şimalda) Acıçay, Qoturçay, Ağçay kimi çaylar və Araz nəhri buranın kənd təsərrüfatında həll edici rollar oynayır. Bu çayların axdığı vadilərdə gözəl bağlar, zəmilər, pambığ və çuğundur tarlaları vardır. Buna baxmayaraq suvarma işi çox ilbtidai və çox bərbad şəkildə dir.

Kənd təsərrüfatının geridə qalmasının və kəndlilərin acınacaqlı vəziyətdə yaşamasının mühüm səbəblərindən biri və bəlkə də əsası, topraq üzərində hakimiyyət, topraqdan istifadə şərtlərinin olduqca ağır olması və vergilərin ağırlığı idi. Təkcə onu demək olar ki, Qızılüzən çayından və onun qollarından su alan zəngin və münbit Zəncan mahalı topraqlarının böyük bir qismətinə ancaq bir nəfər böyük mürtəce’ mülkədar ağalıq edirdi. Tehran mürtəce’ hökümətindən bilavasitə kömək alan və onun müstəbidd üsullarına arxalanan Azərbaycan xəlqinin bu düşməni, qəsb etmiş olduğu bu topraqlarda işləyən kəndliləri məcbur edirdi ki, məhsolun beşdə dörd hissəsini versinlər.

Torpağın mühüm bir hissəsində Rizaşah və onun əlaltılarının, dövlətin əlində idi. Xalisə adlanan dövlət yerləri toprağın ən münbit, ən sulu qismətləri idi.

Urumiyə və Xoy kimi bir sıra yerlərdə də dövlət və ayrı mülkədarlar toprağın bir qismətini də tacirlərə satmişdilar.

Bilavasitə kəndliyə məxsus olan sahə, İran Azərbaycanı toprağynın on fayzını təşkil edirdi. İran Azərbaycanı kəndistanında uzun zəmandan bəri hökm sorən bu vəziyət ölkədə ağır bir fəlakət, həyati yoxsulluq və işsizlik üçün mənbə təşkil edirdi. Minlərlə Azərbacan kəndlisi bir tikə çörək qazanmaq üçün qonşu ölkələrə və iranın bir çox vilayətlərinə dağılmağa məcbur olurdu. Bu gün Tehranda, Sarıda, İsfahanda və sayir şəhərlərdəki fabrika və zavodlarda xalça e’malatxanalarında, irandaki İngilis nəft mə’dənlərində, Şimşək kömür mə’dənlərində və yol inşaatında xeyli Azərbaycan kəndlisi işləməyə məcburdur. İran Azərbaycanının özündə də (Təbriz, Urumiyə, Ərdəbil və başqa şəhərlərdə) bir tikə çörək dalısınca şəhərə axışan xeyli kəndliyə rast gəlmək olar.

Heç də təsadüfi dəyildir ki, İran azərbaycanında təşkil edilmiş Azərbaycan Demokrat partiasının və onun rəhbərliyi ilə yaranmış Milli Hökümətin məramnamə və müraciətnamələrində kənd təsərrüfati məsələsi mühüm yer tutur.

İstər partianın və istərsə hökümətin məramnaməsində İran Azərbaycanı xəlqinin rifah və səadətinin torpaqla bağlı olduğu məsələsi çox düzgün qoyulmuşdur. Partia və Hökümət məmləkətin tərəqqisi üçün ilk növbədə torpaqsız kəndliyə torpaq verilməsi, kəndlilərin arasında işsizliyin aradan qaldırılması məsələsinin bugun təəxirə salınmaz vəzifə kimi iləri sürmüşdür.

Bu şərəfli vəzifəni yerinə yetirmək üçün İran Azərbaycanı Milli Höküməti bir sıra düzgün tədbirlərə əl atmalı idi. Burada kənd təsərrüfatının əsas cəhəti topraq məsələsi, onun kəndliyə verilməsi məsələsi dir .

Kəndliyə torpaq hansı mənbədən verilməli?

İstər partianın və istər isə hökümətin məramnaməsində xüsusi malikiyyətin toxunulmazlığı təəmin edilir. Hökümət məramənaməsinin 17- cı maddəsində bu həqdə deyilir:

«Azərbaycan Milli Hökümətinin bütün sahələr üçün xüsusi malikiyyəti qəbul edib məmləkətin və xəlq iqtisadiyyatının tərəqqisinə və xəlqin rifah halına səbəb ola bilən hər cür xüsusi iqdamata kömək edəcəkdir.»

Məsələ belə bir şəkildə qoyolarkən hökümət nə etəməli idi? Tam demokrasi əsaslar üzərində qurulan Milli Hökümət bunun çarəsini tapmaqda çətinlik çəkmədi. Milli Hökümət kəndlini torpaq sahibi etmək üçün ilk növbədə iki mühüm mənbəə müraciə etəməli oldu: Xalisə (dövlət) və düşmən ünsürlərinin torpaqlarına.

Hələ Milli Hökümət təşkil edilmemişdən əvvəl Azərbaycan Demokrat Partiasi İran Azərbaycanı xəlqinin birleşmə və öz hüquqları uğrunda mübarizəyə çağıran müraciətnaməsində yazılmişdi:

Demokrat Firqəsinin əqidəsinə görə xalisə yerləri və Azərbaycanı tərk edib qaçan və Azərbaycan xəlqinin zəhmətlərinin məhsolunu Tehranda və sayir şəhərlərdə məsrəf edən ərbabların yerləri (əgər onlar tezliklə Azərbaycana qayıtmasalar) qeyd və şərtsiz olaraq kəndlilərin ixtiyarına verilməlidir.

İran Azərbaycanı kəndlisinə nicat yolu göstərən bu müraciətnamədə iləri sürülən maddəsində deyilir:

«İşsizliyin qarşısını almaq üçün xalisə yerlərini fövriyyıtlə təqsim etmək, həmçinin Azərbaycanı tərk edib onun xaricində Milli Müxtariyyətimizin əleyhinə təbliğat aparanların da yerlərini zəbt edib kəndlilərin ixtiyarına qoymaq ilə yersiz kəndliləri ayaqqlandırmalıdır.»

Burada göründüiü kimi Milli Hökümət topraq məsələsini çox adilanə bir yol ilə həll etməyə çalışır. Bu ciddi məramnamənin yerinə yetirilməsinə artıq başlanılmişdir. Tehran Hököməti tərəfindən qəsb edilmiş «xalisə» yerləri Azərbaycan xəlqinin mali e’lan edilmişdir.

Milli Hökümət eyn zəmanda azərbaycanın xaricində yaşayan və öz xəlqi ilə heç bir əlaqəsi olmayan silahli quldur dəstələri duzələdib xəlq Hökümətinə qarşı çıxan mülkədarların torpaqlarını milliləşdirməyə başlamişdir. Bu sahədə görülən ilk böyük tədbirlərdən biri Zəncan mülkədari Zülfqari həqqində Milli Hökümətin çıxardığı qərardır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Zülfqari böyük bir mülkədar dir. Mə’lum olduğu üzrə azərbaycanda yaşayan mülkədarların çox böyük əksəriyəti öz ana yurduna, millətinə, onun namus və şərəf işinə, başladığı müqəddəs mübarizəyə sadiq olaraq xəlq ilə əl- ələ verib Milli Hökümətini qüvvətləndirir. Hökümət belələrinə qarşı məramnamədə göstərildiyi kimi hərəkət edir. Belə adamların malikiyyət həqqi dövlət tərəfindən müdafiə edilir.

Topraq sahiblərinin çoxu hökümət və xəlq işinə hərtərəfli yardım göstərdikləri bir zamanda Zülfqarilər «...öz feodalitəsini mühafizə etmək üçün və xəlqi qul halında saxlamaqdan ötrü Milli Hökümətin əleyhinə müsəlləh surətdə qiyam edib mürtəce’ Mərkəz Hököməti ilə rabitə saxlayıb və qətl və qarətə .....» (Azərbaycan qəzeti, nümrə: 90) əl atırlar. Milli Hökümət Azəraycan Demokrat Partiasının və özünün məramnaməsinə sadiq qalaraq Zülfqari həqqində xüsusi bir qərar qəbul etmişdir. Bu qərarda Milli Hökümət Zülfqarini Azərbaycan millətinin düşməni e’lan edir. Həmin qərarın üçüncü maddəsində deyilir:

«3- Zülfqarinin bütün əmlaki və toprağı zəbt olunub xəlqin mali e’lan edilsin.
4- Milli Dövlətin Zəncan idarələri Zülfqarinin torpaqlarını kəndlilər arasında bölmək işinə iqdam etsin. Bu barədə xüsusi heyətlər düzələdib guzarışlər versin.» (Azərbaycan qəzeti).

İran Azərbaycanı Milli Hökümətinin başçısı seyid Cə’fər Piyşəvəri bu münasibət ilə Zəncan kəndlilərinə göndərdiyi xüsusi bir məktubda yazır: «Azərbaycan Milli Hököməti xəlqimizin və xüsusilə əkinçi və zəhmətkeşlərin zindəganlığını yaxşı bir surətdə təəmin etmək üçün böyük nəqşələr və ciddi tədbirlər götürüb və götürməkde dir.

Milli Dövlət çalışacaq maarif, səhiyyə, iş və çörək hamı üçün fərahəm olsun, hərəks çəkdiyi zəhmət müqabilində əcr və müzd aparsın, artıq pul verilməiəcək ki, xəlqimizin zəhmətinin bəhrəsini bə'zi tüfeyli süfət şəxslər aparıb azərbaycanın xaricində eyş-nüş etməklə millətimizin azadlığı əleyhinə təbliğat və təhrikat eləsin.

Kəndliləri torpaq ilə təəmin etmək üçün Milli Hökümətin bir tədbiri də xəlqə və Milli Dövlətə sadiq olan mülkədar torpaqlarının bir qismini hər iki tərəf üçün əlverişli bir qiymətlə onlardan alıb kəndlilərə vermək və kəndlilər tərəfindən istifadə ediləcək torpaq bəhrəsini mülkədar və kəndli arasında adilanə bölməkdir.

Əgər bu vəqtə qədər mövcud qanunlara görə mülkədar torpağını becərən kəndli bəhrənin beşdə dövrdünü ona verməyə və yalnız beşdə birini özünə götürməyə məcbur olurdusa, indi artıq belə olmayacaqdır. Milli Hökümət sə'y edir ki, belə torpaqların bəhrəsi kəndli və mülkədar arasında adilanə bölünsün. Bu tədbir Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilmiş, dövlət məramənaməsinin 11-cı maddəsinə təmamilə uyğun gəlir. Bu maddə də deyilir: Kəndli ilə ərbab arasında tövlid olan ixtilafati rəf' etmək üçün mütəqabil rizayət şərti ilə ciddi qanun layıhəsini tənzim edib bu yol ilə kəndli və ərbab məsələsini həll və təsfiyə eləmək.

Hökümət bu məsələni həyata geçirmək üçün məramnamədə yazıldığı kimi hər iki tərəfin mütəqabil razylığını əldə etəmyini lazim bilmiş və ona görə də kəndli və mulkədarlardan ibarət bir komision duzələtmişdir. Bu komision əməli işə başlamişdir.

İran azərbaycanı kənd təsərrüfatında mühüm yer tutan bir sahə də maldarlıqdır. Burada Qaradağ, Çaldıran, Savalan, Ərdəbil, Xalxal, Mərağa ətrafındaki yaylaqlarda min hektarlarla zəngin çəmənliklər, otlaqlar vardır. Bu maldralığın inkişafi üçün çox zəngin şərait yaradır. İran azərbaycanında indi təxminən yeddi miliona qədər qoyun və geçi, yeddi yüz əlli minə yaxın qərəmal, yüz iyirmi minə yaxın at və xeyli dəvə vardır. Maldarlıq xüsusilə Ərdəbil və Qaradağ mahallarında xeyli inkişaf etmişdir. Lakin bu rəqəmlər böyük və geniş imkanlara malik olan İran azərbaycanı üçün olduqca azdır.

Kənd təsərrüfat vəzirliyi indi heyvanların cinslərini yaxşılaşdırmaq və onların sayısını artırmaq işində ciddi fikir verməyə də başlamişdir. İran Azərbaycanında tütün və qənd çuğunduru da təsərrüfatda mühüm yer tutur.

Mərağa, Azərşəhr və Üşnuda yetişən tütün iranın təsərrüfatında görkəmli rol oynayır. Bu tütündən hazır olan «Üşnu» adlı papırus bütün iranda məşhurdur. Buna baxmayaraq tütün çox ilbtidai üsullarla yetişdirilir və olduqca az məhsul verirdi. İran Azərbaycanının gözəl bucaqlarından olan Ciğaty vadisində də yaxşı qənd çuğunduru yetişir və Miyandab qənd zavodunun xam malını təşkil edir. Geniş imkanlarına baxmayaraq bu sahə də geridə qalmişdir.

İran Azərbaycanında eyn zəmanda bağçılıq və üzümçülük də böyük əhəmiyyətə malikdir. Əsrlərdən bəridir ki, İran Azərbaycanının kişmiş, püstə və badamı, ərik, tut və iydəsi dünya bazarlarında şöhrət qazanmişdir. Bundan başqa burada xiyar, alma, çahftalı və əncir də yetişir. Mərənd, Ürumiyə, Təbriz və Mərağa ətrafında geniş üzüm və meyvə bağları vardır. Lakin çox zəman xəstəlik və başqa səbəblər üzündən, üzümlüklər və bağlar məhv olub gedir ya da ümumiyyətlə çox az məhsul verirlər.

İndi artıq İran Azərbaycanının sənayeini və xarici ticarətini öz əlinə almış Milli Hökümət bu sahəyə ciddi fikir verməyə başlamişdir və kənd təsərrüfatının qarşısında duran əsas bir məsələni də həll etməyə girişmişdir ki, bu da kənd təsərrüfati üçün mütəxəssislər hazırlamaqdan ibarətdir. Əvvəllər burada belə mütəxəssislər yetişdirən heç bir orta və alı məktəb yox idi, indi isə Milli Hökümət İran Azərbaycanında darülfünun təşkili və onun yanında kənd təsərrüfati fakultəsi yaratmağa başlamişdir. Bu fakultədə baytarlıq, taxıl, bağçılıq, tütün və başqa sahələr üzrə mütəxəssislər yetişəcəkdir.

«A. Azəri»

Məclis Millinin Fəaliyyəti

Xəlqimizin həq və ixtiyarını təəmin etmək üçün aparılan mərdana mübarizə nəticəsində hamıya mə’lum olduğu kimi 21-Azərdə qiyam məənaasi ilə demokratik əsaslar üzərində Milli Məclisimiz təşkil oldu. Bu məclis (ilə) darəlşövrayi-milli arasında, həmm təşkilat və həmm tərz əməl cəhətindən böyük tövfir var idi. Darəlşövrayi-Milli həmişə ümum nümayəndələri iştiraki ilə təşikil olduğu üçün orada daha artıq danışığa və təbliğata əhəmmiyyət verilir, işin sür'ətilə pişrəfti nəzərə alınmır, nəticədə dövlət təşkilati fələc hala düşərək yerindən tərpnə bilmir və onun təqdim etdiyi ləvayeh aylar ilə komisionlarda yatıb qalır. Bə'zən onların müzakirəsinə belə imkan tapa bilmir. Bizim Məclis Millimizin fəaliyyəti isə çox sadə idi. Əvvələn bütün nümayəndələrin vəqtləri mərkəzdə tələf olmamaq üçün hər üç ayda bir ümumi iclasa də’vət olunurdular.

Bu vasitə ilə ümumi və əsası məsələlərə yetişir, dövlətin guzarışınə qulaq asıb ona yeni dəsturlar verir, idarələrin gördükləri işləri nəzərdən geçirib onların rəislərinə düzgün yol göstərir, və imtahan üçün qəbul edilən qanun layihələrin müzakirə və təsvib etdikdən sonra gələcək üç ay tə`til zəmani üçün heyət-rəyasətə lazimi tapşırıqlar verməklə işlərin sür'əti üçün zəminə hazırlayırdı. Uç ay tə`til müddətində məclisin vəzayifinə əncam verib, dövlət ilə sıxı rabitə saxlayır və onun göndərdiyi layıhələri səri' bir surətdə müzakirə edərək sınamaqdan ötrü övdət verir.

Bu əsl üstündədir ki, bizim Milli Məclisimiz, mərkəzi qüvvətimizin sədr müavini və firqəmizin banılərindən sayılan ağayi Hacımirzə Əli Şəbistərinin təht rəyasətində 21- Azərdə işə başlayıb böyük fəaliyyət bürüza verə bilmişdir. Məclis Millinin heyət rəyasəti ümumiyyətlə mətin və biqərəz əşxasdan təşkil olduğu üçün, Milli Hökümət ilə Məclis arasında həmişə hüsn təfaəhüm olmuş, Məclis Hökümət Millinin işlərinin qabağa getməsində böyük müsaidət göstərmişdir. Məxsusən ağayi Şəbistərinin fövqəladə huşi, təb’i və zəkavəti heyət rəyasətinın fəaliyyətində artıq dərəcə müəssir olmuş. Bu səbəbə e’tiraf etmək lazim gəlir ki, məclisdə Firqə rəhbərliyi ciddi bir surətdə nəzərləri cəlb edə bilmişdir.

Ümumitlə firqəmiz ilə Hökümət Milli və Məclis Millimiz arasında olan möhkəm rabitə və əsaslı birlik nehzətimizin irəlilənməsində artıq dərəcə təsir bağışlamişdir. Firqəmizin mərkəzi komitəsinin xəlq Hakimiyyəti yolunda götürdüyü qədəmlər, məclisimizin xət hərəkətinin düzgünlüyü, məxsusən heyət rəyasətın biytərəf və biyqərzanə bir surətdə yorulmaqsızın fəaliyyətində olmasına mədyundur. Bu isə ağayi Şəbistərinin hüsn niyyəti və sağlam düşüncəsi sayəsində meydana çıxa bildi.

***

«Məclis Millimizin ümumi iclasları isə həmişə firqəmizin əfkar və amalını tə'qib etmək yolunda böyük iyman və e’timad bürüza vermişdir. 22-Azərdə ümumi iclasın Hökümət başçısının istədiyi rəy-e’timada verdiyi cəvab, Milli tariximizin ən müşə`şə' iftixaratından sayılmalıdır. O gün hökümət təşkilinə müvəffəq olan baş vəzirimiz Təbriz padıganının fərmandehi sərtib Dirəxşani ilə apardığı müzakirə bir nəticəyə yetişmədigini gördükdə məclisə gəlib açıq və aydın surətdə mövzuu nümayəndələrin nəzərinə yetirib, işin silah gücü ilə həll edilmək ehtimalını ireli sürüb belə bir ehtimalın vüqui münasbtilə oradan rəy e’timad istədi. Onun cəvabında bütün nümayəndələr bir tək vicud kimi ayağa qalxıb «hamımız Milli Hökümətimizin bayrağı altında silah götürüb müharibə etməyə hazırıq, qoy öz qurduğumuz xəlq Höküməti bizdən e’timad əvəzində canlarımızı qurban verəməyi istəsin, onu azadlıq yolunda verməkdən müzayiqə edən dəyilik» dedilər. Bu quru taaruf deyildi. Başda məclis rəisi ağayi Şəbistəri olmaq üzrə nümayəndələr ümumiyyətlə ayağa qalxıb silah götürmək üçün firqəmizin mərkəzi komitəsinə gəlib orada baş vəzir və məclis rəisinin sərtib Dirəxşani ilə yeni təcdid etdikləri müzakirənin nəticəsinə müntəzir oldular. Bu tarixlərdə misli çox nadir ittifaq düşəbilən bir hadisə dir.

Doğrudur Məhəmməd Əlı mirza İran Məclis Şövrayi-Mllisini topa bağladıqda nümayındələrdən bir neçəsi orda qalıb şəhid oldular, lakin olardan ələ silah alıb müharibə etmək fədakarlığını tarix nişan vermir. Bizim Milli Mclisimiz bu fədakarlıq nəticəsində doğrudan doğruya Fdailər Mclisi olduğunu isbat etdi Bundan əlavə məclisimizin böyük iftixaratından birisi də orada Fdaı təşkilatlarına rəhbərlik edənlərdən nümayəndə sifətilə də iştirak edən var idi. Ağayi Qulm Danişiyan, Cəfər Kaviyan, Kəbiri və qeyrləri müstəqimən cibhələrdən intixab olunub gəlmişlərdi. Firqəmiz də belə bir məclis vicuda gətirməklə özünün yaradıcılığını bütün dünyaya isbat etməklə və millətimizin iste’dad və qabiliyyətini də bürüza verməyə səbəb olmuşdu. Bizdə Məclis Milli sabiqəsi yox idi, Milli Hökümət daxi biysabiqə idi. Bunların hamısı Firqə rəhbərliyinin ilbtikari nəticəsində meydana çıxan böyük təşkilatlardır ki, tarix onların barəsində heç vəqt sakit qala bilməz. Bu müəssisələrin yaradılması gələcəkdə bütün İran xəlqi, bəlkə şərq məmləkətləri üçün sərməşq olmağa layiq işlərdən dir. Firqəmiz bu təşkilatları yaratmaqla geçmiş hədəfsiz və təşkilatsız qiyamların təkərarına xatimə verib, azadixahlar üçün müvəffəqiyyət qazanmaq yolunda yeni bir cığır açdı ki, bu özlüyündə şayan iftixar bir işdi.

Firqənin Təşkilat İşləri

İyirmibir Azərdə ağayi Piyşəvəri, ağayi Badəkanın müavinəti ilə şəxsən təşkilat qurmaq işi ilə məşğul olurdu. Bu vəqt təşkilata təvəcceh etmək imkanı artıq idi. Ondan ötrü ki, Firqə kadrlarının ondan başqa işləri yox idi. Ona görə işlər çox sür'ətlə pişrəft edib, üç ay müddətində Azərbaycanın bütün şəhər və kəndlərində Firqə təşkilati yaradılıb ciddi bir surətdə fəaliyyət edirdi. Bu sazimanların fəaliyyəti nəticəsində idi ki, bütün Azərbaycan xəlqi Firqə bayrağı altına toplanıb böyük nehzəti və onun müsəlləh qüvvəsi olan Fədai dəstələrini vicuda gətirdilər.

Bu üç ay ərzində istər mərkəzi komitə istər yerli Firqə ocaqları təşkilat və təbliğat sahəsində böyük işlər görməyə müvəffəq oldular. Belə ki, Hökümət firqənin rəhbərliyi altına gələn zəman bütün dövlət

idarələrini nəzarət altına almağa hətta idarə etmək üçün Firqə sıralarından kifayət edəcək qədərdə çoxlu müccərəb və inanılmış işçi verilə bildi.

Bu isə üç aydan artıq tarixə malik olmayan bir təşkilat üçün böyük müvəffəqiyyət hesab olunurdu. Əgərəki o gün dövlət idarələrinə göndərilən əşxasın arasında uzun müddət siyasi mübarizə aparıb siyasi firqələrdə fəaliyyət göstərən mücərrəb yoldaşlarımız da az dəyil idilər. Bununla bərabər onları tapıb e’timadlarını cəlb etmək, məsuliyyətli işlərə qoymaq özü özlüyündə böyük müvəffəqiyyət hesab oluna bilərdi.

21-Azərdən sonra Firqə kadrlarının dövlət idarələrinə göndərilədiyinə görə təşkilatın içərisində o cəhətdən çox müşgülat meydana çıxdı. Məxsusən mərkəzi komitənin məsuliyyəti ağırlaşdığı halda işçi işçilərinin mühüm bir hissəsi istər- istəməz dövlət işlərinə məşğul olduqları üçün Firqə işlərinə lazimincə yetişə bilmədilər.

Bu tərəfdən böyük müvəffəqiyyətlərimizi görən xəlq axın- axın təşkilata varid olmağa başladı. Bunları münəzzəm surətdə təşkilat altına alıb kadrsız idarə etmək çox müşgül bir iş idi. Bu işlərin hamısı firqənin sədr müavini ağayi Badəkanın öhdəsinə mühəvvəl olduğundan onun vəzifəsi fövqəladə bir surətdə ağırlaşmişdi. Buna baxmayaraq o özünün yorulmaz bunyəsinə və qüvvətli iradəsinə dayaıb bu ağır vəzifəni qəhrəmanlara yaraşan ciddiyyət və himmət ilə əncam verməyə müvəffəq oldu.

Ağayi Badəkan altı ay təmam mərkəzi komitənin cari işlərini ciddiyyətlə əncam verib oradan dövlət işlərinə aparılan kadrların yerinə taza kadrlar təhiyə etməklə təşkilatın dəvam və bəqasını təəmin etdi. Bu işdə Təbriz şəhər təşkilatının cəvan sədr müavini ağayi Vilainin fəaliyyəti də təqdirə şayandır. Bundan əlavə, başqa yerlərdə daxi yazılan Firqə təşkilatçılarının öz növbələrində böyük fəaliyyətlər ibraz etmişlər ki, yeri gəldikcə onların da fəaliyyətləri təqdir edilməlidir.

Yuxarıda söylədiyimiz kimi bu nehzəti vicuda gətirib onu düzgün yola aparmaq üçün Firqə arasında iş bölgüsünün fövqəladə təəsiri oldu. Firqənin ümumi siyasətinə ağayi Piyşəvəri rəhbərlik etdiyi halda onun daxili işlərini ağayi Badəkan və Məclis Milli kimi mühüm təşkilati ağayi Şəbistəri, Həmkarlar İttifaqını ağayi Biriya və sair təşkilatları mərkəzi komitənin başqa üzvləri öhdədar olub müvəffəqiyyətlə əncam verirlərdi. Firqəmizin tarixində bu işin artıq dərəcədə əhəmmiyyəti olduğunu qeyd etmək lazimdir.

Firqə başçıları öhdələrinə düşən ağır vəzifələrinə baxmayaraq Firqə təşkilati əbədən unudulmamış, vəqti vəqtində ümumi iclaslar, geniş yığıncaqlar də’vət olunub bütün Firqə əfradi firqənin siyasəti ilə aşina olmuş və bu vasitə ilə təşkilatda olan firqəçilər bir ailənin əfradi kimi əl-ələ verərək böyük nehzəti vicuda gətirib onun istənilən hədəfə yetirməyə kəmal iftixar ilə müvəffəq olmuşdur.

Firqəmizdə birliyə artıq dərəcədə əhəmmiyyət verilmiş tək-tək əfradın xırda və xüsusi rəncişlərinə baxmayaraq əfrad ağır dəqiqələrdə qardaş kimi çalışıb fədakarlığa hazır olduqlarını sübuta yetirmişlər. Əgər bə'zi özünü bəyənən adamlar firqənin ümumi siyasətinə müxalif gözü ilə baxmış olsalar da işin sür'ətlə ireli getəməsi, Firqə əfradynın fədakarlığı onlara «otbjektiv» niyyətlərini icra etmək imkanını verməmiş, onları Firqə içərisində ikitirəlik salıb ondan xüsusi istifadə edə bilmək arzularını ürəklərində qalmasına məhkum etmişdir.

Firqənin həqiqi rəhbərlərinin biqərəzanə bir surətdə canfəşanlığı olmasa idi qət'ən bu böyük müvəffəqiyyətləri əldə edə bilməiəcək idik. Ona görə biz rəhbərlərimizdən həmişə birlik, səmimiyyət, sədaqət, fədakarlıq və biqərzlik tələb edirik. Məxsusən istəyirik ki, bu vəqtə tək olduğu kimi birliyimiz əbədi və payidar olub Firqə içərisinə ixtilaf salmaq ilə nehzətimizi pozmaq fikirinə düşən alçaqların pis niyyətlərinə imkan verilməsin. Biz başçılarımızdan bunu tələb edirik.

Birlik, birlik, yenə də birlik lazimdir!

Firqəmiz Və Kargər Təbəqəsi

Firqəmiz fəaliyyətə başlarkən Həmkarlar İttifaqi təşkilatından ciddi köməkliklər almişdir. Firqə rəhbərliyi ilə fəaliyyət edən bu təşkilat, məxsusən Təbriz şəhərində nehzətimizin qabağa getməsində böyük fəaliyyət göstərmişdir. Firqəmizin kargərlər kütləsinin təşkilati, müvəffəqiyyətimizi təəmin edən mühüm amillərdən ən mühümy ola bilmişdir.

Firqəmiz xəlq təşkilati olduğu üçün zəhmətkeş təbəqəsinə artıq dərəcə əhəmmiyyət verib onların həyatının yaxşılaşması uğrunda böyük və ciddi qədəmlər götürməyə müvəffəq olmuşdur. Məxsusən ağayi Piyşəvəri Milli Hökümətimiz və Milli Nehzətimizi idarə edirkən ən çox əhəmmiyyət verdiyi məsələ karxanaların işə düşəməsi və onların tə`tilinin qabağını almaq məsələsi olmuşdur.

Bu vasitə ilə yüzlərcə kargərlərin həyatını təhdid edən işsizliyə mərdana bir surətdə mübarizə aparmişdir. Pəşmiynə karxanasının işə salınması, Bustan və İran karxanalarının işlərinə yaxından nəzarət etmək üçün onların idarələrində müstəqim bir surətdə kargərlər itihadiyyəsi tərəfindən məxsus nümayəndələr tə’yini, işsizlik mübarizəsində ən ciddi qədəmlərdən hesab olunmalıdır. Ağayi Piyşəvəri firqənin siyasətini düşünərək minlərdən ziyadə kargər ailəsinə çörək vermək üçün bu karxanaları bir an nəzərdən uzaq tutmamış, minlərcə ağır siyasi məsələlər ilə üz-üzə gəldiyi halda vəqtin mühüm qismətini onlarla sərf etmişdir. Bu isə firqənin kargərlər təbəqəsinə olan əlaqəsinin böyük bir dəlili dir.

Bundan əlavə zindəganlığın vəsaylinin gündən-günə aşağı düşəməsi və bazarın kasadlığına baxmayaraq Firqə, kargər müzdünün aşağı düşməsinə imkan verməmiş, altı ay dəvam edən Milli Hökümət dövründə bir nəfər də olsun böyük karxanalardan kargər ixraci ittifaq düşməmişdir. Bəlkə Bustanın işə düşməsi və yeni toxuculuq karxanasının təsisi sayəsində mindən ziyadə işçilər üçün fəaliyyət və çörək qazanmaq mənbəi təhiyə edilmişdir. Bunlardan əlavə şəhərin abadlaşması, taza təsisat, habelə yol işləri, nizam-vəzifə mədrəsələri kimi yeni işlərin başlanması sayəsində minlərcə cəvan və yaşlı kargərlərə iş düşüb bu vasitə ilə zəhmətkeş təbəqəsinin həyatını təhdid edən işsizliyin qabağı alınmişdir. Nəhayət kargər ilə karfərma arasında meydana çıxa bilən ixtilafların qabağını almaq üçün bu iki təbəqənin vəzifə və ixtiyaratını müəyyən edən iş qanuni təhiyə və təsvib olunduqdan sonra mövqei icraya qoyulmuşdur ki, indiki şəraitdə kargər üçün böyük müvəffəqiyyət hesab oluna bilir.

Əgər gündən-günə artmaqda olan işsizliyi və kasadlığı nəzərə alsaq o vəqt firqəmizin kargər təbəqəsinə etdiyi xədəmatın böyüklüyü təmam məənasi ilə nəzərdə müccəssəm olacaqdır.

Nəhayət demək lazimdir ki, Azərbaycan Demokrat Firqəsi, Həmkarlar İttifaqına rəhbərlik etməklə həmişə kargər təbəqəsinin ciddi rəhbəri olub, onun mənafeini hifz etmək yolunda heç bir fədakarlıqdan çəkinməmişdir. Demək olur ki, Həmkarlar İtifaqaynın sədri ağayi Biriya geçən Şəhrivər ayinda bu təşkilatın Demokrat Firqəsinin rəhbərliyini qəbul etəməsini rəsmən və kətbən e`lam etdikdə iştibah etməmişdir. Firqə apardığı ağır mübarizədə, kargəri birincı səfdə gördüyü kimi onun mənafeini hifz etəməyi də özünün ən birincı vəzifələrindən hesab etmiş və edəcəkdir. Əlbəttə kargər təbəqəsi və onun rəhbərləri də çox gözəl bilirlər ki, əgər firqənin düzgün rəhbərliyi olmasaydı, Azərbaycan xəlqinin ən məzlum təbəqəsini təşkil edən kargərlər də azad olub istədikləri kimi dərdsərsiz öz tələblərini əldə edə bilməyəcəkəlridi. Bu nüqti-nəzərdən demək olar ki, Azərbaycan kargərləri Demokrat Firqəsinin rəhbərliyi sayəsində iki azadlığa nail oldular: Birincisi ümum Azərbaycan xəlqi kimi Milli Azadlıq, ikincisi ümum kargərlərin mənafe'ini təəmin etmək vasitəsi ilə sinfi azadlıqdır ki, hər ikisi də kargər sinifinin mübarizə tarixində cəli xətlər ilə yazılacaqdır.

Milli Hökümət xəlqə Hesab Verirkən

Milli Hökümət firqəmizin rəhbərliyi altında işlədiyi üçün onun göstərdiyi xarüqüladə fəaliyyətinin iftixari da firqəmizə aiddir.

Bizim yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Milli Hökümət gördüyü işlər nə tək azərbaycanda bəlkə iranda sabiqəsiz idi. Ona görə çox bir tez zəmanda firqəmizin və nehzətimizin nüfuzu sərhədlərimizdən geçib irandan xarici ölkələrdə səs salmaqla, dünyada binəlmiləli bir məsələ şəkili aldı.

Bu kitabça tə'cili surətdə yazıldığı üçün bu sahə də görülən işləri şərh verməkdən sərfənzər edib, hökümət başçısı ağayi Piyşəvrinin Azərbaycan Məclis Millisinin ikincı ümumi iclasında verdiyi guzarişi (raport) eynən buraya nəql etməyi kafi hesab edirik:

Milli Məclisin İkincı Ümumi İclasının 2- ci Cəlsəsində Olunmuş Danışıqlar

Ağayi Piyşəvərinin Azərbaycan Milli Hökümətinin İndiyə Qədər Gördüyü İşlər Həqqində Verdiyi Guzarış

Cmə günü Fərvərdin ayının 16-da saat doqquz yarımda Azərbaycan Məclis Millisinin ikinci iclasi nümayəndələrin hüzuru və ağayi Şəbistərinin rəyasəti ilə təşkil oldu, bu cəlsə də Dövlət Heyəti də hazir idi.

Ağayi Şəbistəri: Mən ikincı dövrə iclasiyənin 2-ci cəlsəsini rəsmən artıq e`lam edirəm. Ağayi Məhəmməd Əziyma dünənəki cəlsənin surət cəlsəsini müxtəsərən raport verəcəkdir. Ağayi Məhəmməd Əziyma birincı cəlsənin surət cəlsəsini müxtəsər vəchilə oxudu.

Ağayi Şəbistəri: Birincı cəlsə də oxunan proqram mucibincə ağayi Piyşəvəri Azərbaycan Dövlət Heyətinin indiyə qədər gördükləri işləri barəsində bir raport verəcəkdir.

Ağayi Piyşəvəri: Mən elə fikir edirəm ki, deyəcəyiim sözlər çox müfəssəl ola bilməz, çünki dövlətin bütün gördükləri işlər xəlqin iltilai ilə, məxsusən Məclis Milli üzvlərinin nəzarəti ilə olmuşdur. Ona görə mənim deyəcəyiim sözlər güman edirəm ki, nümayəndələr üçün taza sözlər olmayacaqdır və fəqət bunlar müxtəsər surətdə təzəkkür kimi ola bilər. Siz çox gözəl bilirsinz ki, bizim Milli Dövlətimiz mübarizədə doğulub, Dövlət və Məclis müsəlsəllərin və tüfənglərin və başqa əsləhələrin gurultusu altında təşkil tapıbdır. Bizim vəzirlərimiz və dövlət işçilərimiz azadixahlardan seçilib dövlət işlərinə varid olmüşlarsa da, lakin kifayət qədər mücərrəb dəyildilər. İstibdadi dövlətdən pis yadigarlar və mənfur irslər, oğurluq, ixtilas, tənbəllik və dövlət məqamatından su-istifadə etmək və dəvayirin bərbadlığından başqa bir şey qalmamişdi. İşçilərdən bir iddəsi fəqət maaşlarını təəmin edib, günlərini geçirib, saat saymaq və ondan sonra xüsusi işlərinin dalınca getməkdən başqa fikirləri yox idi. Mən onları sərzəniş etmək istəmirəm, çünki təşkilatın iqtizasi o idi, beş nəfər, üç nəfər sadiq adam olsaydı da ya işdən çəkilirdi ya işdə qalırdısa mühit ilə saziş etməyə məcbur olurdu və beləliklə bir cür imrar maaş edirdi. Milli Dövlət təşkilində idarələrin vəz’i bu idi. Hətta mən sabiq ustandarlıq binasına getdikdə istifadə etmək üçün bir kağaz tapa bilmədim, xüsusən o vəqt ki, ustandar böyük ixtiyaratla gəlmişdi ki, Azərbaycan nehzət millisini yatırtsın, Farslar demişkən «Dəre bağe səsbz» nişan versin.

Biz hököməti ələ aldığımızda vəziyət çox ağır idi, mən indi hələ mali cəhətdən deyirəm, hər halda hököməti ələ aldığımız zaman biz proqrqm ilə işə başladıq və o proqrami təsvib üçün məclisə gətirdik. Biz qabağimizda qoyduğumuz proqrqm İran dövlətinin adi proqramlari nəziyri deyildi.

Bu proqram Milli bir proqram idi , biz bilirdik ki, bu dövlət müəyyən bir müddətdə bu işləri görəcək. Mən belə güman edirəm ki, o proqram nümayəndələrin nəzərində dir. Proqramda birincı məsələ Milli Hökümətin quruluşudur. Milli Hökümət belə qurulmalı idi ki, xəlq hiss etsin ki, bu Hökümət onun qurduğu hökümətdir və onda yaxın dəxaləti vardır. Bu iş sözdə çox asan görünsə də, leikən əməldə çox çətindir. Çünki geçən hökümət xəlqi dövlətdən ayrı olmağa adət vermişdir. Dövlət xəlqin başı üstündə bir yumuruq kimi olub, millət isə əzab və fışar altında dövlət çərxlərini dolandırmalı idi. Millətin dövləti ümuratda dəxaləti yox idi. Biz bu adəti dyişməli idik, dövlət millətin səadətini təəmin etəməli idi.

Biz proqramda göstərmişik ki, bu necə olmalıdır. Bu işçilərin şəxsən demokrat olmaları ilə əncam tapa bilməz, bəlkə əməldə belə olmalı idi ki, xəlqin istədiyi əmələ gəlsin. Biz təşkilat üzərilə dövləti təşkil

verib vilayət və bölük əncümənləri vasitəsi ilə idarə işlərində maliyyə və səhiyyə işlərində xəlqə nəzarət etməyə imkan verdik.

İkincisi bələdiyyələr məsələsidir. Geçən dövrədə şəhridari əncümənləri dövlət təşkilatına təbdil olub, bələdiyyə rəisi dövlət tərəfindən tə'yin olurdu. Zahirsazlıq üçün ona əncümən adi qoymuşdular. Biz xəlqi müstəqim surətdə bu əncüməni seçib və bələdiyyə işlərində dəxalət etməsinə imkan verdik. Əlbəttə bu taza bir işdir. Bir millət lazimdir ki, düzgün surətdə çalışsın və biz qəti surətdə bunu edəbiləcəyik. Mən yadıma gəlir ki, (-ağayi Yekani buradadır ya xeyr?) geçən il bayramdan qabaq «Xoya» getmişdim. Bələdiyyə süpürlərinin paltarı yox idi və aylıq da almamişdilar, istəyirdilər şəhərin küçələrində olan ağacların başını kəsib və satmaqla onların aylıqlarını təəmin etsinlər, mən indi başucalıqla deyə bilərəm ki, bələdiyyənin işi o qədər yaxşılaşıb, nə inki hüquqlarını da verirlər bəlkə şəhərin içərisində də islahat başlanıbdır.

Mərağa şəhəri iranın məşhur şəhəri hesab olunmayıb, demək olar, mütəvəssit şəhərlərindəndir və mütərəqqi şəhər dəyildir. Bununla bərabər Mərağada bələdiyyə əncüməni mali vəziyətin yaxşılığına istinadən təsmim tutub ki, bir dövlət teatrısı bina etsin. Bu çox əhəmmiyyətli bir işdir, çünki İran höküməti indiyə qədər hətta Tehranda dövlət teatrısı əmələ gətirə bilməyibdir. Lakin indi xəlq, əncüməni öz evi və öz ailəsi bilir. Miyandabda bələdiyyə Urupa üsulu ilə böyük bir hamam düzəltmək istəyir. Bu fikir biz və məclis onlara verməmişik, xəlq özü ehsas edir ki, burada hamam məsələsi müşgüldür, gərək müasir bir şəkildə bu məsələni islah və həll etmək. Əlbəttə bu kimi işlər asan işlər dəyildir, belə bir hamam neçə min tümənə, şayəd 80-90 min tümənə başaglən bir işdir. Bu da Miyandab üçün böyük bir puldur.

Təbrizdə bələdiyyəni təhvil alanda oranın sandığında pul yox idi. Lakin indi biz bacara biləcəyik ki, yaxın zəmanda Təbrizdə su lüləkeşliyi əmələ gətirib və xiyabanlarımızı asfalt edək. Biz onların vəsilələrini də almışıq. Təbriz birincı İran şəhəridir ki, onda su lüləkeşliyi olur. Mən demək istəyirəm ki, hökümətin xəlqə yaxınlaşmasının nəticəsi və mənfəəti budur. Hələ Azərbaycanda əncümənlər məsələsi tazadır, lakin buna baxmayaraq çox az bir yer vardır ki, orada əncümən təşkil verməyə müvəffəq olmamışıq. Çünki indi bilirsiniz ki qışdır, soyuqdur, gedib-gəlmə vəsilələri də yoxdur. Hələ indi də Əhərdən nümayəndələr gələndə şayəd at vəsiləsi ilə gəlibdir, indi əncümən təşkilati qurulub və tərhi də vicuda gəlibdir. Onu yavaş-yavaş münəzzəm hala salmaq lazimdir. Mən fikir edirəm ki, üç-dörd ay bundan artıq iş görmək olmaz və əlbəttə möhtərəm nümayəndələrin və dövlət işçylərinin fəaliyyətini və hüsn niyyəti üzərində bu nəticələr əldə edilibdir, ondan sonra bəxşdarlıq və fərmandarlıqdır. Əlbəttə onu bu tezlikdə müntəzəm bir şəkilə salmaq olmazdi. Dövlət məmurlarının içərisində hənuz aşina olmayamlarımız az dəyildir. Mən, mənimlə həmkarlıq edən vəzirlərə mükərrər demişəm ki, biz divanxana qurmuruq, bəlkə idarələrimiz qanuni icra etmək üçündür. Fərmandarlarımız da gərək qanunun naziri və mücrisi olsunlar. Amma bu cür adamlar ki, bunu layiqincə başa düşsünlər çox azdır. Çünki köhnələr başa düşmürlər, tazalar da idarə işlərinə aşina dəyillər. Ona görə də idarələrdə bəəzi yerlərdə köhnə adamlar və bəəzi yerlərdə də taza adamlar layiqincə məqsudumuzu icra edə bilmirlər. Bizim ümidimiz budur ki, gələn dövrədə bəxşdar, dehdar və kədxudaları öz idealımız üzərilə tərbiyət edib və iş başına qoyacayıq, bəəzi mütərəqqi yerlərdə dövlət işçiləri tərbiyət etmək üçün müəssisələr açılır, lakin indi bu işdən ötrü bizdə müşgülat çoxdur. Buna görə dir ki, indi biz inandığımız adamı iş başına qoyuruq. Çox yerlərdə görürsən ki, o işçilər bir para işlərdə vəzirə müraciət etmək yerinə firqəyə müraciə edir, ya inki firqəyə müraciə etmək yerinə hökümətə müraciə edir.

Mürur zəman lazimdir ki, biz idarə işçilərimizi başa salaq ki, Demokrat Firqəsi siyasi bir rəhbərdir, gərək onun dediyi sözə qulaq asaq və lakin Hökümət işi başqa bir işdir və gərək bu ikisi qarışılmasın. Məsələn çox vəqt olur ki, bir işçi mənə mərbut olmayan işlərdə on dana teleqraf biri-birinin dalınca mənə göndərir. Mən məzəmmət etmirəm və demək istəyirəm ki, xəlq hənuz Milli Hökümətin həqiqi məənasına pey aparmayıbdır. Gərək xəlqi mürur zəmanla hazırlamaq və onları tərbiyə etmək. Əlbəttə məsəldə münaqişə yoxdur, bu iş bir vəhşi atı tutub minmək və ya işə salmaq kimi dir. Adamı ata təşbeh etmək olmaz, amma mən bunu demək istəyirəm ki, gərək taza adamları işə alışdıraq. Amma bu bir gün və ya iki gündə olan bir iş dəyildir. Siyasi cəhətdən əlavə, tə'lim və tərbiyət məsələsinin də burada dəxaləti vardır. Biz min cür çətinliklərə baxmayaraq bu az zəmanda yenə də bir qədər işçi tərbiyət edə bilmişik. Biz ümid edirik ki, onlar tez bir zəmanda demokratik vəziyətə aşina olacaqlar, çünki niyyət xalis olub, xəlqə xidmət etmək fikiri olursa, əvvəl dəfədə onlar iştibah etsələr də, onlar axırda həqiqəti tapacaqlar.

Hökümət quruluşundan sonra əncümən təşkili, bəxşdarları və fərmandarları ictimai adamlar tərbiyət etmək ilə yavaş-yavaş xəlqi Milli Hökümətə yaxınlaşdıra biləcək.

Bununla əlaqədar olan məsələlərdən birisi də əmniyyət məsələsidir. Biz əvvəlindən demişdik ki, var qüvvəmizlə çalışacayıq ki, xəlqin mali, cani, namusi hifz olsun, çünki əmniyyət olmadıqda bizim heç bir tədbirimiz nəticə verməyəcək idi. Buna görə Milli Hökümət təşkilində hamımız çalışdıq ki, əmniyyət olduğu kimi təəmin olsun, mən kənarlarda kəndlilərlə danışırdım, hətta çoxusu məni tanımırdı ki, kiməm və əmnitdən razılıq edirdilər. Hətta marağada bir para adamlar deyirdilər ki, dastanlarda deyilən kimi əmniyyət o qədər yaxşı olmuşdur ki, gərək gecələr dükanları açıq qəviaq ta xəlq görsün ki, bu iş əfsanə dəyildir, bəlkə həqiqətdir. Biz Milli Höküməti əsas əmniyyət üçün qurmuşuq və əmniyyətlə isbat edə bilərik ki, düşmənlərimizin əvvəldə bizə dedikləri sözlər ki, Azərbaycan nehzətini əmələ gətirənlər oğrudurlar, canidirlər, yalançıdırlar, biz bunu da isbat etdik və əməldə də göstərdik ki, əmniyyət icad etmək və xəlqi rahatlığa çatdırmaq olar.

Əlbəttə nəvaqis çoxdur, tək-tək fədailərimiz Firqə üzvlərimiz və idarələrimizədə bir para nüqsanlar vardır. Qoy bəəzi yoldaşlarımız bilsin ki, hər kəs öz günahının cəvabını şəxsən verməlidir.

Biz Əhərdə iyirmi bəlkə qırx il quldurluq eləin Səmədxan və Əbdullaxanları mücazat etdik, xəlq bizi alqışladı, bildi ki, Milli Hökümət onun rahatlığı üçün çalışır, seyid Ziya ruznamələri Qarnı- yırtıq Kazıma şəhid rah azadi adı qoydularsa xəlq onlara güldü.

Milli Hökümətimizədə bu cür adamlara həyat ola bilməz. Gərək onlar qanun müqabilində çox möhkəm bir surətdə mühakimə olsunlar. Hər kəs öz cürmünün mücazatını gərək çəksin. Ayri bir adam onun mücazatını çəkəbilməz, oğul dədənin cürmü ilə mücazat olmaz. Biz birini mücrüm olduğu surətdə mücazat ediriksə lakin oğlunu tərbiyə etəməliyik.

Gərək məclis nümayəndələri vilayəti və bölük əncümənləri vasitəsi ilə onlara bildirsin ki, Milli Hökümətdə bir adamın bir şahisini qanunsuz almaq olmaz. Biz azadlıq və xəlq düşmənlərinin mallarını müsadirə edirdik. Əlbəttə azadlıq əleyhinə olan adamlar gərək mətrud olsunlar, lakin bu qanun mucibincə və müəyyən olunmuş komision vasitəsi ilə əməl olunur və onların malları müsadirə və dövlət üçün yardım olur və əlbəttə bu mallar nə Həsən, nə Hüsen, nə Cə’fər, nə Təğiyə dəyil bəlkə xəlq yolunda məsrəf olmalıdır.

Mümkündür ittifaq düşsün ki, tək-tək adamlar müsadirə olunan mallardan istifadə etmiş olsunlar, lakin bu çox nadirdir. O işləri görənlər şədid surətdə mücazat olmalıdırlar, onların dostluğu ayı dostluğudur və bizə düşmənlikdir. Gərək kamilən təəmin-qəzai olsun, tək-tək adamlarda belə işlər görmüş olsalar da gərək Məclis Millidə onların qabağı alınsın. Qoy xəlq azad yaşasın, xəlq nə qədər azad yaşarsa daha artıq hökümətimizin dalında durar. Lakin belə olmadıqda təşkilatımız tezliklə aradan gedər. Biz gərək xəlqin e’timadını özümüzə cəlb edək ki, xəlq heç təsəvvür etməsin ki, Demokrat Firqəsində və Milli Hökümət idarələrində pis iş görən adam ola bilər, bu fəlsəfələr havadan dəyil min illərlə imtahan olunubdur, hər yerdə qanun var yaşayış var, hər yerdə zülm var istərsə orada olan dövlətin ünvani demokrat istərsə mürtəce’ adı ilə adlansın, insanlar səadətə yetişə bilməzlər, Milli Hökümət bu işə böyük əhəmmiyyət verir.

Bizim Milli Dövlətimiz əmniyyət cəhətindən çox işlər görüb. Fikir edirəm ki, şəhər əmniyyəti və ətrafdaki əmniyyət az-çox yaxşılaşıbdır. Keçən hökümətlərdə xəlqin əksəriyyətini təşkil verən kəndlilər üçün heç cür cani və mali təzmin yox idi, bunlar nə tək oğru və quldurlar bəlkə dövlət məmurları və jandarmlar tərəfindən də təziyiq olunurdular.

Milli Hökümət zəmanında heçvəqt bir məmur qanunsuz birinin evinə gedə bilməz, belə işlər görünursə get-gedə qabağı alınacaqdır.

Geçən zəman kəndlilər bir təmiz paltarlı görürdüsə özünü gizlətmək istəyirdi. Lakin indi belə dəyil. Onlar başlarını yuxarı tuturlar. İndi kamil əmniyyət olunubdu. İndi qaçaq-quldurluğun qabağı alınıbdır.

Düşmən nə qədər çalışırsa ki, bizimlə Kürdustan xəlqinin münasibatını bulandırsın, leikən biz bunun qabağını alırıq və həqqən Kürdustan Firqəçiləri də dostluğa çalışırlar. Bizimlə Kürdlər arasında ixtilaf salmağa çalışanların pis hərəkətləri də mə’lum oldu ki, «Ərfə'» əlilə olub. Bir iddə Marağada və Çardoluda Kürd paltarında təchiz olunmuşdur və bə’dən Miyanada və Mərağa hüdudu arasında 300-nəfər bizim əleyhimizə təchiz olunmuşdur, biz tezliklə onları aradan aparıb az zəmanda fədailərimizin

xidməti sayəsində sadə bir surətdə onları bərtərəf etməyə müvəffəq olduq və bu azərbaycanda görünməyən əhəmmiyyətli bir işlərdəndir. İndi Əhər və Mərağa ətrafında Milli Dövlətə nisbət müxalif heç bir hərəkət yoxdur. Ərdəbil və Germi mahallarında bəəzi antiriklər olmuşdu, biz onu da aradan aparmışıq. xəlqin günahsız uşağının başını kəsən hökümətə heç kim tərəfdar olmaz. Ədalət və qanun düzgün surətdə icra olunmalıdır.

Sonra mən istəyirdim bunu deyəm ki, dövlət quruluşundan sonra əmniyyət məsələsində xəlqimiz köhnə jandarmları aradan aparıb və qanuni nəzmiyyə təşkilati vicuda gətirmişik. Ümidvarıq ki, bir-iki aya qədər nəzmiyyənin bu təşkilati çox münəzzəm bir hala düşəcək və jandarm təşkilatından əsər qalmayacaqdır.

Sonra iqtisad və maliyyə mövzuudur. Milli Hökümət vicuda gəldikdən üç ay qabaq biz sadə bir tədbirlər görmüş idik ki, Hökümət dyişdikdə borca ya əanə yığmağa məcbur olmayaq. Geçən inqilablarda çox ittifaq düşmüşdü ki, inqilabi əmələ gətirənlər məcbur olmüşdular mütəmməvillərdən böyük əanələr yığsınlar. Biz bankları tutmalı idik, lakin biz əgər bir az əcələ edəydik mümkün idi ki, 21-Azərdə Milli təşkilatımızı qurmağa müvəffəq ola bilməyəidik. Çünki Tehran çalışırdı ki, bizi təhrik və əsəbani etsin və iş bitməmişdən bizi boğsun. Ona görə də biz bankları tez tuta bilmədik və bir həftə 21-Azərə qalmış tutduq.

Biz bankları işğal edəndən sonra mə’lum oldu ki, Tehran Höküməti anlamazlıqdan ya əmdi surətdə uzun müddətdən bəri Təbriz bankına bir şahı da olsa pul göndərməmişdir, bəlkə əvəzində həvalə göndərmişdir. Təbriz bankı da özü əskinas çap etmir ki, dövlət işçilərinə versin, bəlkə tacirlər və başqa adamlar banka e’tibar edib qoyduqları pulları dövlət işçilərinə xərc edirdi. Buradan çıxan maliyatlar Tehrana göndərilib və 14- milion tümən pərdaxti Tehrandan ancaq həvalə göndərilibdir.

Banki təhvil aldığımız zəman iki milion iki yüz tümən dövlət bankında və yarım milion da ayrı banklarda var idi. Müqabilində 15-milion tümən xəlqə borclu idi. Bundan başqa biz məcbur idik ki, əqəllən dövlət işçilərinin Azər hüququnu verək və bu hüquq da 3-miliondan artıq olurdu, deməki gərək maliyat yığıb onlara və xəlqin borclarına verə idik. Milli Hökümət hər şeidən artıq iqtisada, pula baxıbdır.

İndi demək olar ki, dünyada pul məsələsi insan bədənində olan qan kimi dir. Bir ictimada pul olmazsa mümkündür ki o ictima süqut etsin. Buna görə də biz pul barəsində aşağıda göstərəcəyim ciddi təbirləri götürdük.

Əvvələn biz qədağan etdik ki: Banklar müvəqqəti halda adamlara pul versinlər, çünki bir para adamlar banklardan pul alıb Tehrana apardılar və iki milion mövcud olan pul da bu tərtib ilə kifayət etəmzdi. Əvvəldə belə nəzərə gəlirdi ki bazarda böyük böhran əmələ gələcəkdir. Mən işdə mütaliə etmişəm, mənimlə işləyən vəzirlər biirlər ki, mən əvvəl bank, maliyyə, iqtisad və sonra başqa işlərə baxıram. İndi ola bilir ki, özləri buna e’tiraf etməsinlər lakin bizim bu işimiz ba`is oldu ki, azərbaycanda tacirlər vərşikəst olmadılar. Əlhəmdövlillah bizdə vərşikəst olan yoxdur. Biz əgər o vəqt iki milion tüməni paylasaydıq, xəlq banka tökülüb bir hərc-mərc əmələ gəlirdi. Lakin tədbirlərimiz nəticəsində iki milion mövcud əvəzində indi biz iki miliondan yuxarı və bəlkə də 3-milion xəlqə tələbləri babətindən vermişik. Maliyatdan yüzdə iyirmi beş Tehrana vermək əvəzinə onu tələbkarlara veririk. Biz bir milion pəsəndaz babətindən xəlqə vermişik. Əlbəttə bu mürur zəmanla olubdur, indi biz hiss edirik ki, mali vəziyətimiz yaxşılaşır. İndi bələdiyyə idarələrində bir inqilab kimi vicuda gəlibdir. Əlbəttə bu inqilab fəqət dövlətin mali tədbirləri vəsiləsi ilə olunan bir işdir. İndi bələdiyyə vəziyəti də düzəlir və bütün azərbaycanda yavaş-yavaş bələdiyyələr fəlakət halından qurtarırlar.

Bəs demək ki, mali tədbirlərimiz bankları və başqa idari işlrimizi də diriltdi.

Gəlirdən vergi maliyatına gəldikdə, bu maliyat düzgün qurulsaydı adilanə bir iş idi. Müharibə zəmanında bir nəfər malı alırdı, sabah on bərabər qiymitinə satırdı. Dünyada mali işdə işləyənlər belə məsləhət görmüş idilər ki, da'va zəmanında bu qanuni qoysunlar və bir adam ki, bir gündə, cüzi bir maamilədə 10- min tüməni dövlətə verməli olsun ki, dövlət qüvvətlənsin, məəmurlarına və başqa idari işlərinə xərc olsun.

Əlbəttə ticarətdə yüzdə doqquz yüz adilanə dəyildir. Taza gəlirdən vergi maliyati qanuni qoyulanda doktor Milisponun nəzəri şayəd əvvəl dərəcədə düzgün idi, lakin Tehran məclisini təşkil verənlər böyük tacirlər və mütəməvillərdən idilər ki, böyük maliyatlar ələqə tuturdu. Buna görə onlar işkallar çıxartdılar

və maliyatın nəqşəsini bir ayrı yola saldılar ki, nəticədə qarma-qarışıq bir şəkilə düşdü və belə oldu ki, tacirlər dəftərlərini dəyişdilər və bir ticarətxanadan mühüm ticarətxana vicuda gətirdilər. Burada böyük tacirlərimiz vardır ki, böyük qazancları olmuşdu və indi and içirlər ki, ayidatımız yoxdur. Lakin əməldə hamı bilir və görənür ki, onların nə qədər ayidatlari var imiş. Buna görə maliyat idarələri də çox maliyat visul edə bilmirdilər. Təşxis verilən maliyatın qabağına bir sıfır qoyurdular ta bəlkə bir şey visul edə bilsinlər və beləliklə hərc-mərc tövlid olurdu.

Mə’lumdur ki, Milli Hökümət təşkil tapdıqda bizim mali mütəxəssislərimiz yox idi ki, maliyati təşxis vermək üçün bir komision seçilsin. Tehran məclisi sərvətmənd adamlardan təşkil olunduğuna görə orada elə bir üsul götürmüşdülər ki, illərlə maliyat visul etmək olmazdı. Məsələn əgər bir adam təşxis verilən maliyata e’tiraz etsə idi, gərək ali komısionda ona rəsidəlik olaydı ki, bu komision da Tehranda dir. Beləliklə böyük tacirlər və böyük maliyatlara şamıl olanlar ki, özləri bu qanunu geçirmişdilər neçə illər idi ki, bu qanundan istifadə edib maliyatlarını təəxirə salırdılar.

Biz müntəzir ola bilməz idik ki, Tehran ali komisionu illər boyu e’tirazlara baxmayaraq maliyat komisionunu süründürsün və bizi iqtisadi fışara salsın. Buna görə bu işi məhəlli şəraitə uyğun bir tərzdə icra etməyə qərar verdik. Adilanə surətdə biz bir qədər maliyat visoluna da müvəffəq olduq ki, maliyat icrasına e’tirazları olanlar o məhkəməyə müraciə etsinlər və bu məhkəmədə rəsidəlik olunduqdan sonra, artıq maliyat alınmış olsa sahiblərinə qaytarılsın. Biz beləliklə Tehran hökümətinin maliyat visolunda öz əlilə yaratdığı işkalı ortadan götürmüş olduq.

Biz qeyri müstəqim işlərlə qoyunçuların qabağını almaq, qənd-şəkərin qiymətini adilanə bir hala salmaqla iqtisad işinə kömək etdik və bu malların qiymətini mütəadil bir şəkilə saldıq. Bu işimizin hətta Tehranın bazarında da şədid təəsiri oldu.

Əlbəttə bu mallardan çıxan sərmayanı ayrı yerə xərc edə bilməzdik. Çünki onda mövcudi pul da aradan gedib, dövlətə zərər olardı. Məsələn gərək idi ki, çay alınıb yerinə qoyulaydı.

Biz qələt qanun-istixdami aradan apardıq. Geçən zəmanda qələt qanun-istixdam üsuli ilə məsələn bir nəfər zabıt böyük bir hüquq alırdı. Müqabilində bir nəfər təhsil etmiş iki yüz tümən hüquqla istixdam olunurdu. Ona görə biz ləyaqətli olmayan adamların hüquqların azaltdıq və öz yoldaşlarımıza da dedik ki, az hüquq alsınlar. Əlbəttə müharibə zəmanında qoyulan hüquqlar indi ola bilməz və bu iş də qeyri adilanə dəyildir. Çünki səth-zindəganlıq aşağı gəlirdi. Məsələn bir adamın otuz tümən hüququ və yetmiş tümən mədəd xərc və fövqəladəsi idi, indi ki, səth-zindəganlıq aşağı düşüb və yüzdə qırx cinslər aşağı gəlir, demək olar ki, bizim bu işimiz kamilən adilanə dir. İndi məsələn Təbrizdə yağın qiməti 25 tüməndir, dər-surətiki, geçən illərdə altmış tümən idi. İki qıralıq yumurta indi 12-şahıya satılır. İndi hər parça ki bazarda məsələn on tümənə satılırdı dövlət mağazlarında 3-tümənə satılır. Biz da'va zəmanının hüququnu versə idik onda həm adilanə olmazdı həm də xəlqi soymağa məcbur idik, həm də səth-zindəganlıq yuxarı gedərdi.

Sonra böyük bədbəxtlik ki, iranın başında vardır bu dur ki, işçini işə görə qoymurdylar və qədimdən Suedlilər və Beljiklilər necə üsul qoymuşlarsa elə də qalırdı. Məsələn bizim idarələrimizədə 10 nəfər adama 12 nəfər peşxidmət işləyir. Sizin nəzərizə belə gəlməsin ki, peşxidmətin hüququ az olub, dövlət büdcəsində elə təəsiri yoxdur. Lakin Azərbaycan dəvairində peşxidmətlərin iddəsi iki mindən ziyadə dir. Ayda onların hüquqi iki yüzmin tümən olur. Biz bu pulla yaxşı qoşun saxlaya bilərik. Əlbəttə məqsudumuz peşxidmətlərilə müxalifət etmək dəyildir. Lakin idanin hər bir kiçik işi ilə bir şö’bə ayırmaq ki, bu şö’bələr ilin başında şayəd yüzmin tümənlik dövlətə nəf'i yoxdur, lakin demək olar ki, işqüranlar qabaqcadan bunu fikir etməyiblər.

Biz birincı dəfə təmam idari təşkilati dəyişə bilməzdik. Buna görə də bir az işçilərin iddəsini təxfif verdik və bir qədərdə əvvəl üç ayda o adamın hüquqların da ki, vicudu zaid dir azaltdıq. İndi isə bekarlığın qabağını saxlamaq məcburiyyətindəyik. Bu adamlara başqa yerlərdə müfid işlər verəcəyik. Bununla bərabər naçarıq ki, onları bir müddət də idarələrdə saxlayıb küçələrə tökməkdən pərhiz edək. Bu ilki büdcəmizdə bir nəfər də idarə işçisini idarədən çıxarılmasına yol verməmişik. Bərəks bəezi taza müəssisələr təşkil etməklə işçilərimizin iddəsini artırmışıq.

İndi hesab bizim əlimizdə vardır, büdcəmiz də tənzim olunubdur. Hamınız bilirsiniz ki, İran dövləti neçə ildir ki, kamil bir büdcə təsvib edə bilməmişdir, ancaq bir aylıq və iki aylıq naqis büdcə məclisə gətirmişdir. Lakin biz bu dövrədə kamil büdcəmizi Məclis Millimizə gətirmişik. Hələ bu gərək bundan da tez məclisə verilə idi, lakin təxirinə səbəb bir para illətlər vardır ki, onları sizə göstərəcəyəm.

Biz gəlirdən vergi maliyatını dəyişdirdik, çünki bilirdik ki, indi geçən illər kimi istifadə etmək olmaz və adi bir halda bundan istifadə etmək çətindir və ancaq güclü tacirlər bazarda istifadə edə bilərlər. Biz bu üç ayin içində mali cəhətdən işlərə müsəllət olduqca yüzmin tümən fəqət Miyana və Zəncan dəmir yol idarəsinə verdik. Bunu verməsə idik də olmazdı. İndi bu cəhətdən Milli Hökümətin vəziyət-malisi yaxşıdır.

Tədbirin birisi də budur ki, bir milion xəzanə qəbizi çap etmişik. Bundan ötrüdür ki, cinsi ucuz verək. Məsələn on tümən cins müqabilində doqquz tümən alınır. Bunun faydası budur ki, əvvələn xəlqdən bir milion tümən borc etməyə məcbur olmadıq, əlbəttə bu pul borc olsaydı istehlak olunacaq idi. Böyük miqdar da gərək faiz verilə idi. Bundan başqa cins də satdıq və bu bir milion ilin axırına qədər neçə dəfə dolanar və neçə bərabər olar.

Bu gün ki ayin on altısıy dir mali cəhətdən daha vəhşətimiz yoxdur. Biz bilirik ki, pulumuz var. Bu böyük bir müvəffəqiyyətdir ki, büdcəmizi tənzim etmişik və kəsr-büdcəmiz də yoxdur. Bu iş hətta Avrupa dövlətlərində də çox çətindir. Bizim büdcəmiz keçmiş dövlətin tərəfindən yazılan büdcədən də neçə qat artıqdır. Büdcəmizdə min nəfər artıq işçi istixdam etmişik, biz idarə işçilərini saxlırıq ta iş tapıldıqda onlara başqa iş verək. Əlbəttə bu iş mali siyasətimizin düzgünlüyü nəticəsində dir.

Ağayi Şəbistəri: On beş dəqiqə tənəffüs verilir.
Tənəffüsdən sora:

Ağayi Şəbistəri: Ağayi Piyşəvəri öz bəyanatına idamə versinlər!

Ağayi Piyşəvəri: Bu məsələdən sonra fikirimizi məşğul edən iqtisad məsələsidir. Biz hələ fikir edirdik ki, Milli Hökümət təşkilindən sonra azərbaycanda böyük ehtikarlər başlanıb, mümkündür ki, azuqə az olandan sonra müxaliflərimizin təbliğatlarının nəticəsində vəhşətə düşmümş tacirlər xaricə azuqə aparlar və özlərinə sərmaya edələr. Bu qorxu Hökümət Millidən qabaq da var idi. Ona görə biz həmişə şəhərin azuqəsini kontrol edirdək. Firqənin inanılmışları iqtisad işlərini neçə müddət təəmin edirdilər. Firqənin təşkilat yolu ilə Dirəxşaninin şəhər anbarlarından nizamiyyyə azuqə intiqal verilməsinin qabağı alınmasına çalışırdıq. Biz bilirdik ki, siyasi narazılıqlar, böhranlar əğləb çörək məsələsindən dir.

Biz çalışdıq azuqənin yolunu azərbaycandan xaricə məsdud edək. Bilirdik ki, bu iş bəəzi əşxasa zərərlidir. Lakin qoy beş nəfər- on nəfər zərər görsün, əhalı vəhşətə düşməsin və Milli Hökümətdən bahalıq görməsin. Necəki dedim bu işdən biz yaxşı nəticə aldıq, çörək və sair şeilər ucuzlandı, lakin tehranda əksinə oldu, hətta dedilər ki, Azərbaycan azuqə vermir, aclıq olur. Dərsurtik, bu fəriadlarla o birisi tərəfdən çalışırdı ki, mali böhranlar bizi boğsun və pullarımızı çəkib aparsın. Mütəvəhhiş olan varı adamlar pulları aparırdılar, bizi fışarda qoymaq istəyirdilər. Bu iş səbəb oldu ki, bazarda cinslər daha ucuz olsun. xəlqin əksəriyyəti ucuzluqdan razi olurdu, idarə işçiləri, zəhmətkeş və kargərlər razi qalırdılar. Bu uzun müddət dəvam edə bilməzdi. Məhsolun bahalığı pis olduğu kimi, həddən artıq ucuzluğu da belə zərərlidir. Gərək kəndli öz işinə ürəyi qızsın və məhsolunu adilanə qimətdə sata bilsin. Biz cür-bəcür bunun qabağın aldıq.

Birincisi sadirata əvariz tə'yin etmək məsələsi idi, çünki cins azərbaycandan xaricə getsə idi, birdən səri' surətdə bahalıq tövlid olurdu. Buna görə çoxlu müzakirədən sonra inqilabi bir tədbir götürdük və belə qərar verdik ki, sadirat müqabilində əvariz alınsın. Azərbaycandan gedən cinslər bir miqdar kirayə və bir miqdar da nəf' üstünə gəlir və beləliklə bu cinslər həmişə tehranda ucuz olur.

Biz əvvəl xüşgəbarın sadir olmasına icazə verdik. Əvvəldə biz sadirata icazə vermirdik, lakin indi vermişik. Bununla bərabər yenə layiqi qədər sadir olunmur. Demək olar ki, bu vəziyət dünya vəziyətinə bağlıdır. Gələcəkdə biz qiymətli cislərimizi sadir etməyə yol tapacayıq. Ümumiyyətlə demək olar ki, İran dövlətinin xarici və ticarəti siyasəti yoxdur. Tehran Höküməti xaricdən gələn malların qabağını almaq və öz mallarına dünyada bazar tapmaq bacarmır. İndi məsələn tikili paltar və otomobil sel kimi İran bazarına tökülür, dəstə-dəstə tacirləri vərşiksət edir. Xaricdən gələn köhnə paltarları geymək bizə təhqir və tövhindir. Biz onları geyə bilmərik, İran Höküməti özü bilər nə edərsə etsin. Lakin biz öz qiymətli cinslərimizi sadir edib və əvəzində bizə lazim olan şeilərdən məsələn lastik, şəhərlərimizin abadlığı üçün lülə, asfalt və başqa şeilər varid edəcəyik. İran Dövləti özünə lazim olan şeyləri ehtiyacı qədər varid edə bilmirdi və bilmir. Çünki Tehran işləri oğrular əlində dir. Bir tacir yüzmin tümən verir varidat icazəsi alır, beləliklə mən deyəbilərəm ki, biz xarici ticarət məsələsində də müsəllət olmüşuq.

Ümid edirəm belə bir möhkəm iqtisadi sistemə malik olan bir Hökümət tərəqqi edər və hər bir müşgülata fayıq gəlir. Müharibə zəmani təchiyzat və silah qayıran karxanalar, indi hamısı ticarətdən ötrü işləyir, bu xətərnakdır. Bunlar xəlqin qanını soracaq. İndi bunun nəticəsində bizim sənətkarlarımızdan mühüm bir hissəsi bekar qalmağa məcbur olmuşdur. Əgər möhkəm iqtisadi tədbirlər görə bilməzsək sənətkarlarımız aradan gedər. Bekarlıq dünyanı təhdid edən bir böyük bəladır. Bundan böyük etisablar, böyük iqtisadi böhranlar əmələ gəlir. Əlbəttə ölkənin dövrəsinə həsar çəkmək olmaz. Lakin varidat və sadirat işlərinə belə tərtib vermək olar ki, istədiyimiz şeyi alıb və istəmədiyimizi almayaq. Necəki, Sovet ölkəsində beş illik nəqşələr üzrə bu çətinlikləri aradan aparırlar.

Geçən dövrədə bizdə ehsaiyyə mövzui çox pis şəkildə idi. Məsələn bəəzi evlərə neçə dana artıq sicil tapılırdı. Hələ indi də vardır. İndi biz düzgün ehsaiyyə təhiyə edirik. Bilirik ki, məsələn xaricdən gətirilən kibritə ehtiyacımız yoxdur və bəlkə karxanalarımızda təhiyə edilən artıq kibrtə gərək bazar tapaq. Birdə bunu bilməliyik ki, Milli Hökümət divanxana dəyil, onun vəzifəsi xəlqin həyatini təəmin etmək üçün yollar tapmaqdan ibarətdir. Böhran selinin qabağını almaq bu vəzifənin gündəlik iycabatından ən mühümmü hesab oluna bilir. Biz çalışırıq ki, ticarət sahəsində öz məhsulumuzu xaricə yetirəbilək və o şey ki ticarətimizə zərərlidir, onun varid olmasından cilovgirlik edək. Biz bu yolda çox müvəffəqiyyətlərə nail olmuşuq, lakin hələ bəəzi şeilərdə həddəksər istifadəni edə bilmirik. Mümkündür ki, bir nəfər 3-4 otomobili olsun və biyürzə olsun və onlardan heçgünə istifadə edə bilməsin , lakin 3-4 qatıri olan bir adam eliyə bilə o qatırlardan kifayət qədər istifadə edib, əvvələki şəxsdən qabağa düşsün. Ağayi Rəsuli ilə Miyandab qənd karxanasına getdikdə, İran irtica’i hökümətinin heçvəqt özünün əlində olan imkanlardan xəlqin asayişi üçün lazimi istifadə fikirində olmadığını yenə də gördüm, gördüm ki, 7-dana traktor işsiz və istifadəsiz halda saxlanıbdır. Bildiyimizə görə hər traktor iki hektar yer şürə bilər, mən gördüm ki, bu təraktorları kamionu çaydan çıxarmaq üçün saxlayıblar, halbuki, bu təraktorlar hər birisi 20-min tümənə başa gəlir və böyük bir sərvətdir.

Biz gərək çalışaq ki iqtisadi imkanlardan yaxşı istifadə olunsun. Məsələn çox yerdə çaylar vardır ki, əgər sədd bağlana onlardan böyük istifadələr oluna bilər. Biz gərək sən’əti fəlahət əmələ gətirək. Məsələn pambığ, barama, kətan, qənd çuğunduru yetiərək. Bizim iqtisadi və ticarəti işçimiz az dir. Əğləb dövlət məmurları firqəvi və siyasi işçi dirlər, gərək mürur zəmanla bu işçilər iqtisadi və ticarəti işlərə aşina ola bilsinlər, bizim iqtisadi tədbirlərimizdən ən mühümmi yer bölgüsüdür. Bu vasitə ilə bir milion kəndli yer sahibi olacaqlar.

Əlbəttə bu tezliklə o yerlərdən kifayət qədər istifadə etmək olmaz . Lakin biz inanırıq ki, dövlət fəlahət bankını qüvvətləndirib, dörd-beş ildən sonra fəlahət məhsullarımızın yüz qat artmasına imkan verəcəkdir. Yer bölgüsü barəsində indi olabilər ki, hampa və qara arasında ixtilaf olsun, lakin yerli məəmurlara dəstur verilir ki, onları biri-birilə yaxınlaşdırmağa çalışsınlar ta biri-birinə kömək etsinlər ki, qara ayağa qalxsın və hampa ilə də ixtilaf çıxmasın.

Azərbaycanda yer çoxdur və Azərbaycan cəmaəti də zəhmətkeş və çalışqan bir cəmaətdir. Xalisə yerlərin bölunməsi və yer bölgüsü çox böyük iqtisadi kömək olacaqdır və bundan belə Mazəndaran və başqa yerlərdə olan azərbaycanlılar vətənlərinə qayıdıb, ziraət işinə baxacaqlar. Əlbəttə bu işin siyasi nəticəsi də çox böyükdür. Siyasət ilə iqtisad bir-birinə mərbutdur. Əgər bir hökümət iqtisadi cəhətcə qüvvətlənsə siyasi cəhətcə də qüvvətlənir.

Tehran Höküməti xəlqi qüvvətləndirməkdən qorxur. Mən fikir edirəm ki, xəlqi ac saxlamaqda təəmmüd var idi. Bizim hökümətimiz xəlq höküməti olduğuna görə gərək biz xəlqi ayaqlandıraq. Məsələn gərək belə ola ki, bir nəfər xəlq qoşunları sırasına getdikdə ailəsindən nigaran qalmasın. Leikən ac olduqda o gərək gecə-gündüz maaş fikirində olsun və belə adamdan Fədai və nizami çıxmaz.

Başqa iqtisadi mövzu da sənaye məsələsi dir. Milli Hökümət qurulmadan əvvəl bizim mühüm karxanalarımız tə`til və ya inki tə`til olmaq xətində idi. Biz dörd ayda onların işə saləmasını təəmin etdik. İndi hamısı işləyir. Bu bir mənfəət və mühüm bir işdir. Bu yaxın zəmanda bu karxanalar edə biləcəklər ki, belə parça versinlər ki, mühüm qismət libasımızı təəmin etsin. Bu karxanalar xəyanət və oğurluq nəticəsində batmişdilar. Məsələn yünü beş tümənə alıb və karxanaya on beş tümənə satmişdilar, xəlq səhmlərini bir tümən qızıl pula alımişdilar. Lakin Milli Hökümət qurulmadan qabaq iki qıran pul onlara veririrdilər. İndi o xəyatləri görənlər qaçırlar lakin mücazatdan qaça bilməiəcəklər. Hacı Qulam Corabçi və başqaları öz gördüyü pis işlərin padaşını görəcəklər. Milli Hökümət təşkilindən sonra məsələ sadə bir vəchlə həll olundu.

İndi karxanalarda 400-nəfər işçi 800-nəfərin gördüyü işi görməkde müvəffəq olur. İndi həm keyfiyət həm də miqdar cəhətincə geçən zəmandan çox artıq məhsul gətirirlər. Bu məsələ eyn zəmanda siyasi bir məsələ dir. Sərbazlarımız çox yaxşı tə’limat alırlar, lakin paltarları yox idi. İndi biz onlara paltar verməyə müvəffəq olmüşuq. Biz çalışırıq ki, birinci dərəcədə sən’əti maşın işinə və sonra ikincı dərəcədə əl işlərinə baxaq, amma bu ağır işdir. Dövlət gərək bu çətinliklərə faiq gəlsin və biz faiq gələcəyik.

Bekarların məsələsi bizim üçün ağır yükdür. Biz gərək bunu aradan götürək. Biz buna da tədbirlər görmüşük, yollarımız ki, indi çox pis haldadır, onları düzələtmək üçün iqdam olunur. Məsələn Astara-Ərdəbil, Sayınqala- Myandab, Zəncan-Miyana və Miyana-Təbriz yolları düzəlməlidir, və bu surətdə neçə min əmələ işləyə bilər.

Bağçılıq və ziraət zəmani gəlib çatıbdır. Kəndlilər öz ziraətlərinə gedəcəklər. Bundan başqa bələdiyyə də şəhərin abad olması üçün bir çox əmələ işlədə bilir.

Bizim arzumuz budur ki, işsizlik aradan getsin, bir də çalışırıq ki, işsizlərin siyahısını tutaq. İndi işsizlik dad-fəriadi çoxdur, lakin hələ elə bir ehsaiyyə əldə yoxdur. Bə'zi adamlar vardir ki, ancaq miz başında oturmaq istəyirlər və ayrı işi görməyə hazır dəyillər. Bunlar parazitdirlər. Əlbəttə həqiqi işsizlər vardır ki, karxanalar bağlı olmaq nəticəsində vəziyətləri yaxşı dəyildir.

Başqa məsələlər də ümumiyyətlə Milli Hökümətin dəvam və bəqasi üçündür. Milli Hökümət təəsis olduqda şüarımız əyalət və vilayət əncümənləri ətrafında idi. Lakin əməldə gördük ki, bu Milli həyatimizı təəmin edə bilməiəcəkdir. Biz məcbur olduq ki, Milli Məclis və Milli Hökümət yaraldaq. İndi gərək bu Milli Təşkilati saxlayaq. Çünki bu təşkilat xəlqin ehtiyaci və istədiyi üzərinə əmələ gəlibdir. xəlq Milli Hököməti özunünkü bilir və onu saxlamağı özünə borc bilir. Əvvəldə bir para muğriz adamlar dedilər ki, güya biz İran Azərbaycanını Şövra Azərbaycanına yapışdırmaq istəyirik ya inki Demokrat Firqəsi Azərbaycanı Sovet hökümətinə satıbdır, lakin biz göstərdik ki, onlar hamısı yalandır. Əməldə də onu isbat etdik. İndi qızıl ordu buradan gedir. Hamı bilir ki, qızıl ordunun vürudi səbəb oldu ki, istibdad hököməti yıxıldı. Buna görə gərək ondan təşəkkür edək ki, Rizaxanın istibdadi onun gələməsilə yıxıldı. Bu da qızıl ordunun bizə olan böyük xidməti dir ki, Milli əsarəti sındırdı. Hələ mən demirəm ki, əgər Almanlar qalib olub azərbaycana gəlsə idilər burada hətta bir evdə qalmazdı. Qızıl ordu İstalinqırad, Moskva, Leninqrad da istibdad qüvvəsini sındırmaqla dünya xəlqləri ilə bərabər xəlqimizin azadlığını təəmin elədi və ölkəmiz qan dəryasına dönməkdən xilas oldu və indi bu ordu gedəndə gərək alqışlarla onu yola salaq. Biz bu müddətdə gördük ki, qızıl ordu çox nəcabət, mətanət və əxlaqla rəftar etdi. Onların rəftar və əxlaqi hamıya sərmşq oldu. Fikir edin əgər arteş-şahənşahi! olsaydı nə işlər çıxardardı! Və bir şəhərə qızıl ordu kimi daxil olsaydı xəlqin başına nə kimi fəlakətlər gətirərdi?

Qızıl ordunun getməsi bizim üçün nagəhani dəyildir. Biz çox gözəl bilirdik ki, o ordu topraq almaq və ya şəhər işğal etməkdən ötrü sərhədlərimizi geçməmişdir. Onun məqsədi dünyani əsarət altına almaq istəyən faşizmin iranda olan asarını rişədən kəsmək idi və buna da iftixarla müvəffəq olubdur. İran xəlqi məxsusən Azərbaycan cəmaəti o ordunun mə’nəvi köməkliyinə həmişə minnətdar qalacaqdır. Biz arzu edirik ki, qızıl ordu həmişə dünya demokratlığının nigəhbanlıq vəzifəsini öhdəsində saxlasın.

Qızıl ordunun getməsini biz mürtəce’lər kimi istiqbal etmirik. Biz onu ehtiram və izzət ilə yola salırıq, irtica’ isə onun getməsində özünün əl-qolunun açılmasını axtarır. Biz açıq deyirik ki, qızıl ordunun getəməsilə mürtəce’lər çox da ümidvar olmasınlar. Azərbaycan xəlqi aldığı azadlığı saxlamağa qadir dir. Qızıl ordunun getməsi bizim millətimizin iradəsi ilə əldə edilən azadlığı xələldar etməiəcəkdir. İndi Milli Hökümətimizi gərək saxlayaq. Azərbaycan xəlqi hətta çox az cəmiyəti olsa da azadlıqdan dilfa' edəcəkdir. Buna görə mən sizdən rəy–e’timad istəyirəm, (vəkillər: biz rəy-e’timad yox canimiz və malımızı da verəcəyik) biz indiyə qədər Milli Azadlığımızı saxlamışıq, bunun birincı zamini Firqə təşkilatımızdır. İndi təbrizdə çox az bir ev vardır ki, ev əhlindən heç olmazsa bir nəfər Demokrat Firqəsindən olmasın, gərək o firqənin rəhbərliyinə e’tiraf edək. Bunun ikincı zamini də bizim Fədailərimizdir. Onlar az bir müddətdə qiyam etdilər və indi də azadlığımızın zamini dirlər. Bizim fədailərimizin tarixi çox yaxın bir tarixdir, məsnui təşkilat dəyildir və onun təşkil tapması geçən hökümətin fişarları nəticəsində olub və indisə bunlar Milli Hökümətimizin dalında durmağa hazırdırlar. Onlar Zəncanda Zülfqari, Ərdəbildə, Əhərdə və başqa yerlərdə olan müxalif dəstələrini əzdilər. İndi biz fədailərimizə imkan verəcəyik ki, kotan və xış dalısında işləyə-işləyə eyn zəmanda tüfəngi əllərindən yerə qoymasınlar. Ta Azərbaycan var Fədai var, çünki o azadlığı qurubdur. Lakin bu təşkilati saxlamaq bir tək fədailərlə olmaz, bizim münəzzəm qoşunumuz da gərək olsun . Biz az bir zəmanda münəzzəm

və qüdrətli bir qoşun təşkil etmişik, əgər indi bir nəqsi olsa da tezliklə düzəldəcəyik. Qoşunu və fədaisi olmayan bir Millət heç vəqt azadlığı hifz edə bilməz. Biz hər bir şeidən kəsək, fədailrimizi və qoşunlarımızı qüvvətləndirək.

Məşrutə Qəhrəmanlarının Mücəssəmələri

Məşrutə qəhrəmanlarının mücəssəmələrinin Təbriz şəhərinin ən alı xiyabanlarında nəsb edilməsi, firqəmizin gördüyü böyük tarixi işlərdən hesab olunur. Məxsusən sərdar Milli Səttarxanın heykəlinin Rizaxan mücəssəməsinin yerində qurulması fövqəladə ciddi və mühüm bir qədəm idi.

Sonrada tarixi bir gündə məşrutə inqilabının qırx birincı ildönümü münasibətilə Salar Milli mücəssəməsinin əncümən əyaləti meydanında bərpa edilməsi, o qədəmi təkmil etdi. Bu iki böyük məşrutəçinin təcdid nami ilə firqəmiz fədakar məşrutəçilərin xeyr-xəlf varisi olduğunu isbat etməklə Firqə əfradına və ümum xəlqə azadlıq yolunda canfəşanlıq edən böyük şəxsiyyətlərin tarixdə tutduqları məqami bildirib, Firqə içərisində rəhbərlərə nisbət əlaqə və məhəbbət yaradılmasını sərəmşq verdi.

Bəşər öz tarixini vicuda gətirdigini kimsə inkar edə bilmədiyi kimi, bu tarixdə şəxsiyyətlərin rolunu da inkar etmək həqiqəti danmaq deməkdir. Başçıların düzgün düşünüb cərəyana düzgün xət-seyr və yol göstərəmələri işin gedişinə artıq dərəcədə müəssir vaqe ola bilər.

Robespierin iştibahları Napolon diktatorluğunu meydana çıxarmaqda böyük Fəransa inqilabını təbii məcrasından döndərdi. Bər-əks böyük İstalinin sağlam düşüncə və düzgün xət-hərəkəti Oktiyabr İnqilabının yanlış məcraya çəkməyə can atan müxaliflərin hazırladıqları öldürücü xətərdən nicat verdi.

Əgər Rizaxan meydana çıxdığı vəqt iranda gündən-günə genişlənməkde olan milli nehzətinin başında düzgün düşüncəli şəxsiyyətlər olsaydi və bu şəxsiyyətlər hər birini əzib bədnam etmək həvəsində bir şəxsin rəhbərliyi altında hərəkət etmiş olsa idilər, Rizaxan 20- il təmam iranda xəlqi əsarət altında saxlaya bilməzdi.

Əgər məşrutə nehzətində Səttarxan daxi başqa məşrutə başçıları kimi mər'ub olub silahını təslim etmiş olsaydı, şayəd qırx il bundan qabaq məşrutə bəsati yığışılıb ortadan getmişdi. Demək şəxsiyyətlərin tarixdə böyük rolu vardır. Və həm onların məəna və təəsiri çox böyükdür. Bizim firqəmizin pişrəfti də çürümüş və zərərli əfkara bir dəfəlik son qoyub özü üçün şaxıs yəəni rəhbər intixab etməsidir. Bu o demək dəyildir ki, Firqə üzvləri və sayir rəhbərlər az iş görmüşlər ya onlara ehtiram lazim dəyildir. Əlbəttə bütün Firqə başçıları hər kəs öz etdiyi xidmət və göstərdiyi fədakarlıq müqabilində hörmət, və sitayişə layiqdir. Lakin bununla belə Firqə rəhbərlərinin rolunu inkar etməklə firqənin başını əzib lidersiz bir cəmiyət halına salmağa imkan vermək olmaz. Dünyada heç bir cəmiyət başçısız, lidersiz işi qabaqdan apara bilməmişdir. Bu cəhətdən dir ki, biz məşrutə inqilabının böyük başçısı olan Sərdar Millinin adını əbədiləşdirməyə iqdam etdik. Salar Milli isə əlbəttə öz növbəsində inqilaba böyük xidmət etdiyi üçün onun adının da əbədilşməsi lazim idi. Bu mövzui daha aydın bir surətdə açıb göstərmək üçün sərdar Milli mücəssəməsi nəsb olunan tarixdə Azəraycan ruznaməsində yazılan məənalı bir məqaləni buraya dərc edirik.

Unudulmaz Tarixi Bir Gün

Azərbaycanda demokrat firqəsi təşkil tapdıqdan sonra azərbaycanın mərkəzi olan Təbriz şəhəri çox mühüm və tarixi hadisələrin şahidi olmuşdur. Bu hadisələr tək Azərbaycan xəlqinin siyasi həyatinda dəyil bütün İran və şərq ölkələrinin tarixində parlaq bir yer tutacaqdır.

Azərbaycan Demokrat Firqəsi az bir müddətdə geçmiş çürük rejimin izlərini təmamilə aradan aparıb, yeni demokrasi bir üsul və xəlqimiz üçün xoşbəxt bir həyat yaratdı. Cumə günü Ordibehişt ayının 27-də demokrasi hərəkatımız tarixində yeni parlaq bir səhifə açıldı. Tarixlər boyu öz qəhrəmanlıq və rəşadətini isbat etmiş olan xəlqimiz birincı dəfə olaraq yaxın şərq ölkələrində həqiqi demokrasiyə layiq

olan şərəfli bir iş əncam verdi. Bu iş qan tökən şahların, xəlqin arzu və ümidlərin at ayaqları altında payəmal edən hökmranların, millətlərin əsarətindən qəhqəhə ilə gülən zalım insanların geçmişdə olduğu kimi sitayiş etməyindən ibarət dəyildir. Bu iş qəzəbkarların parlaq süngülərinin, zəhərli xəncərlərinin mədihəsi dəyildir.

Bu xəlqimizin nifrətini qazanan,, 20-il İran Millətlərini siyasi rüşd və təkamüldən, ictimai həyatdan məhrum edib, millətimizin qanının qimətinə əldə etdiyimiz məşərutiyyəti tə`til edən Rizaxanın mənhus mücəssəməsini millətin qarşısında sərnigün edib, onun yerində nəsb olunmuş odlar ölkəsinin qəhrəman oğlu, tarixi bir simanın, böyük Səttarxanın mücəssəməsinin iftitahi idi. xəlqimiz bu şərəfli iqdamla isbat etdi ki, geçmiş nifrətli rejimin yadigarları bundan sonra təmamilə aradan gedib və onun yerində millətimizin alovlu mübarizələrdə əldə etdiyi azadlıq və demokrasi qanunları hökmsürənlik edəcəkdir.

Bu tarixi gün unudulmaz bir gündür!

Qoy İran Millətləri bilsinlər ki, Azərbaycan Milləti o çürümüş fasıd dəstgaha nifrətlə baxır. Qoy xam xəyal edən mürtəce’lər bilsinlər ki, daha bundan sonra heçvəch ilə həqiqi azadlıq üsullarına müğayir olan mənhus əsərlər bu ölkədə qalmayıb və daha o geçmiş dövrə tazalanmayacaqdır.

xəlqimiz bundan sonra yad işğalçılara fəqət yoxluq tələb edir, bundan sonra millətlərin azadlığını ayaqları altına salıb və onların millətin təhqir edən ünsürlər daha heçvəch ilə öz mövqeiyyətlərin hifz etməyə imkan tapmayacaqlar.

Yaşasın xəlqimizin sarsılmaz iradəsi!

Yaşasın bütün İran azadlığını təmsil edən Azərbaycanın qəhrəman xəlqi!

12-Şəhrivər münasbtilə mücəssəmələr mövzuuna aid daha artıq mə’lumat almaq istəyən təbliğatçılar ağayi Piyşəvərinin bu münasbtilə söylədiyi aşağıdakı sözlərindən istifadə edə bilərlər.

Möhtərəm Həmvətənlər!

Bu gün birincı dəfə olaraq Təbrizin və Azərbaycanın həyatinda tarixi bir səhifə açılır. Azərbaycan xəlqi 20-il millətin hüququnu aradan aparan, 20- il məşrutiyyəti tə`til edən, 20-il irani tərəqqi və təkamüldən geri qoyan bir qəsbkarın heykəlini aşağı endirib və onun yerində İran məşrutəsinin əsasını qoyan Azərbaycan xəlqinin qəhrəman və rəşid oğlunun mücəssəməsini paydar edir (gurultulu alqışlar).

Biz bununla o 20-illik faciənin bəsatini qoyan adamlara bildirdik ki, onların xainanə siyasətləri məşrutiyyəti daha bundan artıq tə`til etməyə imkan tapmaiacaqdır. Azərbaycan xəlqi rəşid və qəhrəman oğullarının qanı bahasına məşrutiyyəti alıb və o məşrutiyyət yaşayacaqdır (gurultulu alqışlar). Biz bu mücəssəmənin qarşısında and içirik ki, məşrutiyyəti və azadlığı bütün İran üzərində həyata geçirib və iranın məzlum xəlqlərinin həqiqi azadlıqların təəmin edək (alqışlar). Biz son qətrə qanımız qalana qədər bu yolda fədakarlıq edəcəyik, biz məxsusən bu mücəssəməni ondan ötrü bu gün nəsb etdik ki, hələ də irtica’ tərəfdarları xəyal edirlər ki, əgər silah ilə azərbaycanın azadlığını aradan apara bilməsələr, hiylə və neyrəng ilə apara bilərlər. Qoy onlar bilsinlər ki, Azərbaycan xəlqi öz azadlığın və İran xəlqinin azadlığın möhtərəm sayıb və onu saxlamağı isə özü təzmin etmişdir. Biz nə təkcə azərbaycanda bəlkə bütün iranda azadlığı həyata geçirəcəyik. Biz indiki hörümcək toru kimi İran xəlqini tora salıb və onları sıxan mənhus rejimi aradan aparıb və onun əvəzində xəlqə azadlıq və səadət verəcəyik.

Tehranda o çürük başlar, fasid beyinlər bilməlidirlər ki, nə vəqtə qədər o qorxulu zülm və əsarət nişanəsi olan mücəssəmələr aradan getməyibdir, nə vəqtə qədər onlar millətin əlilə götürülüb sərnigün olmayıbdır, iranda azadlıq ola bilməz, Tehran Hökuməti Azərbaycan ilə yanşa bilməz. Tehran həqiqi azadlıq və demokrasi üsulları ilə idarə olunan surətdə Azərbaycan ilə yanşacaqdır. Azərbaycan özünü heçvəqtində mürtəce’lərə təslim etməiəcəkdir. Bunu bir dəfəlik hamı bilib qulağında saxlamalıdır.

Təsadüfən burada olan İran mətbu’atının görkəmli nümayəndələrindən ağayi Məleki və Əmidi Nurinin hüzurları mənim xatirimə qətirdi ki, neçə il bundan qabaq ağayi Məleki yazırdı ki, xəlqi əsarətdə saxlaya və hüququn payəmal edən bu Rizaxan mücəssəmələri nə vəqtə qədər bu halda durubdursa, bizim azadlığımız təəmin olmayacaqdır. Bu düzdür, o mücəssəmələr tikan kimi xəlqin ürəyinə batır. Mən xahiş edirəm ki, ağayi Məleki Tehranda desinlər ki, «Do səd goftə çon nim kerdar nist!» iki yüz sözün bir əməlcə qiməti yoxdur. Biz dedik və dediyimizi əməl etdik, xəlqin arzuların bilib və onları həyata geçirdik. Əziz yoldaşımız ağayi Pənbei dediyi kimi qoy xəlq üçün xoxu-xortdan olan və xəlqin ürəyini sıxan mücəssəmələr götürülsün və İran xəlqi bizdən sərəmşq alıb bu çürük mücəssəmələrin yerində İran azadlığının və məşrutəsinin yolunda şəhid olanların, Məlik-Ələmütəkəllimin, Sur İsrafil, Mirza Riza Kirmani və sayirlərinin mücəssəmələrini qoysunlar.

İranda əvvəl dəfə zülm-əsarət nişanəsi olan Rizaxan mücəssəməsini götürmək və yerində azadlıq və qəhrəmanlıq nümunəsi olan Səttarxan mücəssəməsini qoymaq iftixarı Azərbaycan xəlqi və onun rəhbəri olan Azərbaycan Demokrat Firqəsinə nəsib oldu. Mən iftixar edirəm ki, bu mücəssəməni açıram.

Ağayi Piyşəvəri gurultulu alqışlar içərisində mücəssəmənin yanına gedib və mücəssəmənin pərdəsini götürdü. Bu mövqe'də urra və muzik səsi Sərdar Bağının mühəvvətəsində təninəndaz olaraq bu tarixi gündə tamaşaçılar Azərbaycan xəlqinin qəhrəman oğlu Səttarxanın heykəlini geçmiş rejimin yadigarı olan Rizaxanın mənhus mücəssəməsinin yerində tamaşa etdilər.

Ağayi Piyşəvəri nitqini qurtardıqdan sonra Səttarxanın mücəssəməsinin qarşısında rejə verildi. O nitqin təkmilində Salar Milli mücəssəməsi nəsbi münasibtilə ayrı nitqlərin təfsili də şayan diqqətdir.

Söz Yox, Əməl Göstərmək Lazimdir

Məşrutə inqilabi Azərbaycan xəlqinin qəhrəmanlarının məzhəri olaraq bu il xəlqimizin tam qalibiyyət şəraitində geçdi. Xüsusile məşrutə nehzətinin ikincı qəhrəmani Baqirxanın mücəssəməsinin iftitahi bizə geçmiş şanlı tariximizi xatırladaraq, böyük babalarımızın İran azadlığı uğrunda etdiyi fədakarlıqlarını xəlqimizin nəzərində mucəssəm etdi.

Azərbaycan xəlqi 21-Azər nehzətinin əsərində, İran üzərində dərin bir dəyişəklik əmələ gətirməyə imkan taparaq 41-ildən artıq tə`til olunmuş məşrutiyyət qanunlarını yenidən həyata geçirdi.

xəlqimizin qiyami sayəsində mürtəce’lər dalı oturub və Tehran Höküməti azadixah bir rəviyyə tutmağa başladı. Gördüyümüz kimi bu son zəmanda az-çox demokratik nehzətlər, hökümət tərəfindən təqviyət olunan kimi nəzərə gəldi. Buna görə dir ki, biz əvvəldən özümüzü, ağayi Qəvamülsəltənə hökümətinə xoşbin nişan verdik. Ağayi Qəvamülsəltənə çox çətin məsələləri qardaş qanı tökülmədən , müsalimət yolu ilə həll etməyə müvəffəq oldu. Lakin hələ də Qəvamülsəltənə dövləti iranda, İran millətinin intizarı olduğu kimi iranlıların tələbatını layiqincə təəmin edə bilməyibdir. Ağayi Qəvamülsəltənənin höküməti də indiyə kimi millət düşmənləri olan irticai parazitlərin nüfuzundan kənarda qalmamişdir.

İntixabatın bu qədər yubandırılması İran xəlqlərinin zərərinə olaraq, onlarda hökümətə qarşı nifrət törtməyə bais olur. Bu da demək olar ki, İran azadlığınının müxalifi olan şəxslərin nüfuzu təəsirində dir.

İndi də görünür ki, danışılan sözlər yalnız danışıqdır və onların barəsində heç bir əməl görsənməyir. İran xəlqləri indiyə kimi iş başına gəlmiş dövlətlərin bu kimi əməllərindən son dərəcə incikdir və daha heç kəsdə oturub gözətləməyə və səbir etməyə taqət qalmayıbdır.

Millət söz yox, daha doğrusu həqiqi demokrasi tələb edir!

Azərbaycan xəlqi geçmiş tarixdan acı təcrübələr görmüş və siyasi şüura malik olan bir xəlqdir. Məşərutıt qanunlarını nəqz edən mürtəce’ ünsürlər, indi əgər yenə də xam xəyallar bəsləyib və 21-Azər nehzətimizi də iğfal siyasəti ilə nəticəsiz qoymaq fikirində olsalar, bir dəfəlik bilməlidirlər ki, Azərbaycan xəlqi bundan sonra heç kəsə aldanmayacaqdır.

xəlqimiz öz tarixi mübarizələrini xatırladıqca öz qüdrətini düşünür, etdiyi mübarizələrdən nəticə almaq istəyir. Azərbaycan İran üzərində həqiqi azadlığın təəminini əmələn tələb edib, indi də etməkde dir.

xəlqimiz mürtəce’lərə daha bundan sonra fəaliyyət etmək üçün imkan verməyib və öz azadlığını aldığı kimi onu saxlamağa qadir olub, bütün İran üzərində İran xəlqinin azadlığının təəmin olması uğrunda hər cür fədakarlığa həmişə hazırdır.

Müvafiqətnamə Və Nehzətimizin Yeni Dövri

Mə’lum olduğu üzrə Milli nehzətimizin əsərində, İran xəlqini fəlakətə sövq edən heyət hakimə binasında böyük rəxnə və təzəlzül əmələ gəldi və nəticədə irticai məclis məcbur oldu ki, fəqət bir səs artıq olmaq üzrə ağayi Qəvamülsəltənənin kabınəsini iş başına gətirsin. Bu isə zahirdə azadixah təbəqəyə böyük bir güzəşt idi. Ağayi Qəvamülsəltənənin nehzətimizə nisbət tərəfdar olmasa da, bitərəf olduğu məşhur idi. Ona görə Tehran bu şöhrətdən istifadə edərək öz məğlubbiyyətini örtüb-basdırmaq məqsədi ilə sülhə və barışığa təşəbbus etdi.

Qardaş qanını tökmədən 12-Şəhrivər müraciətnaməsində tələb etdiklrimizi təhsil etmək üçün biz də bu təsadüfi şadlıqla istiqbal etdik. Ağayi Qəvam iş başına gəlib–gəlməz iki mühüm məsələni həll etməyə iqdam etdi. Onlardan biri «Said», «Sədr» və «Həkiymi» kabınələri və «Seyid Ziya» bandının böyük azadixah qonşumuz Şuralar İttifaqi ilə İran arasında tövlid etdikləri ədavət və sui-təfahümi ortadan qalldırmağa, ikincisi isə bizim həq sözlərimizi eşidib məşəru təqazalarımzı əncam verməklə yaxınlaşmaqda olan vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq idi.

Biz birincı məsələdə burada bəhs etməyə lüzüm görmürük. İkincı məsələnin həlli üçün ağayi Qəvam şəxsən iqdam edərək firqənin başçısı ağayi Piyşəvəri başda olmaq üzrə bir heyət Tehrana getməsinə icazə verdi. Bu heyətin Tehrana getəməsi nehzətimizin tarixində böyük bir məslə olduğu üçün onlar böyük nümayiş və təntnə ilə müşayiət (olub) Tehran, bəlkə bütün dünya bu məsələdən maraqlanmağa başladı. Hər kəs onu öz istədiyi kimi təfsir edirdi. Hətta Azərbaycanın daxilində daxi nigarançılıq hiss olunurdu. Ağayi Piyşəvərinin şəxsən Tehrana getəməsi gözlənilməyən bir iş idi. Bu vasitə ilə firqəmiz sülh və müsaliməti hifz etmək üçün hər bir fədakarlığa hazır olduğunu isbat etdi.

xəlqin əfkarından bir nümunə olmaq üzrə Azərbaycan ruznaməsində «Riza Azəri» imzasi ilə bir məqalənin xülasəsini buraya dərc edirik:

Azərbaycanda Parlayan Azadlıq Günəşi Bütün İrani Işıqlandıracaqdır

Millətimizin həqiqi nümayəndələri Tehranda on beş gün müəttəlçılıqdan sonra bir nəticə almadan Təbrizə qayıtmağa məcbur oldular. Azərbaycan milləti rəşid bir millət olduğu kimi eyn zəmanda mərd, alicnab və səmimi dir, qəlbi təmiz və vicdani pakdır. Kimsəyə qarşı kin və ədavət bəsləməz, lakin tarixlərin göstərdiyi kimi onun Milli namusu olan yurduna təcavüz edənlərdən intiqam almaqda çox amansız və rəhmsizdir.

Belə bir gözəl və alı xislətlərə malik olan millətimiz Tehranın uzatdığı əli rədd eləmədi.

Böyük rəhbərimizin başçılığına, inqilabımızın dəyərli şəxsiyyətlərindən mürəkkəb bir heyəti, ixtiyar tam ilə Tehrana göndərdi. Tehranda irtica’in kök saldığında, oradan nəticə alınmayacağı mə’lum idi. Lakin İranli qardaşlarımıza və bütün dünyaya göstərmək və isbat etmək istədik ki, qorxmaz və cəsur Azərbaycan milləti hər ehtimala qarşı hazır olduğu halda belə müsalimət əhlidir. Cəhətsiz və səbəbsiz yerə fəqət irtica’ canavarının iştahasi və meyli yerinə gəlməkdən ötrü, qardaş qanının axmasından nifrəti vardır.

Yoxsa biz aldığımız müsəlləm həqqimiz olan azadlığa Tehrandan icazə istəyəcək dəyildik və Tehranında bizdə ona qaytarılacaq bir həqqi yox idi. Amma iki məqsədlə Tehrana gedildi. Birincisi: Məşrutiyyət inqilabında imtahan verdiyimiz kimi, bu azadlıq inqilabımızda da səmimiyyətimizi aləmə göstərmək istədik. İstədik ki, uzun illərdən bəri istibdad, zülm və sitəm altında əzilən, gözləri bizdə və

ruhları bizim ilə olan bütün məzlum iranlı və Tehranlı qardaşlarımıza sabit edək ki, azadlığı yalnız biz özümüz üçün almamışıq və özümüzə inhisar etməmişik. Bir evdə iki hava ola bilməz. Bunun üçün də möhtərəm nümayəndələrimiz millətimizin arzusunu yerinə yetirməkdən ötrü təmam İran millətinin nümayəndəsi kimi müzakirəyə başladı. Məzlum qardaşlarımızı yaddan çıxartmadıqlarını əmələn sübut etdilər. Azadlıq yolunda indiyə qədər verdiyimiz şəhidlərin müqəddəs qanları ilə bütün iranın da azadlıq fərmani yazılmişdir. Əsirlər boyu qardaşcasına bir yerdə yaşadığımız sayir iranlı qardaşlarımız da gərək azadlıq ne’mətindən bəhrəmənd olsunlar.

İkinci məsələ isə Azərbaycan milləti, illər boyu gördüyü dəhşətli zülm və işkəncədən və onun nəticəsində etdiyi mükərrər qiyamlar və inqilablardan sonra sülh və səfaya ehtiyac hiss etməsidir. Biz kimsə ilə ədavətimiz olmadığı kimi mürtəce’lərin və düşmənlərimizin yalan və iftira və böhtanlar uydurduqları kimi də, təczyə fikiri belə indiyə qədər qəlbimizdən xütur etməmişdir.

Bizim bu müqəddəs qiyamımızı, şücaət və fədakarlığını inkar etməklə, onu töüəyən etmək istəyirdilər.

Bizim qüdrət mənbəimiz həq və həqiqət, təkiyəmiz də silahımızla rəşadətimizdir.

Bizim istədiyimiz yalnız İran hüdudu daxilində öz ana yurdumuzda indiki kimi demokrasi üsuli üzərinə azad yaşamaqdır.

Təmam dünya millətlərinin qəbul etdiyi Atlantik bəyaniyyəsinin mürəkkəbi hənuz qurumamişdir. Hamıya mə’lumdur ki, onun sərahətli və əsaslı maddələrindən birisi də budur ki, hər millət öz ölkəsində arzu etdiyi tərzdə və istədiyi şəkildə yaşamağa həqqi və ixtiyari vardır.

Dediyimiz kimi asudəlik və müsalimət dövrəsinə qalvuşmaq istəyirik ta ki, ölkəmizin ictimai, iqtisadi bünyəsinə illər boyu , xüsusilə Rizaxan dövrəsində varid olan ağır yaraları öz əlimizlə sağaltmaq imkani əldə edə bilək. Yoxsa bu getdiyimiz həq yolunda çoxdan müvəffəq olmüşuq və müvəffəqiyyətimizin əbədiliyi də iki mühüm həqiqət üzərinə əsaslanır. Birincisi budur ki, bütün Azərbaycan milləti, kiçikdən böyüyə, arvatdan kişiyə qədər, azadlığımızdan son nəfəsə qədər difa' etməklə, o yolda qızara-qızara ölməyə təsmim tutmuşuq. Millətimizin şüarı, rəhbərimizin dediyi, ilk və son sözümüz budur.

Ölmək var, dönəmək yoxdur!

İkinci həqiqət isə bütün müttəfiq millətlərin qəbul və imza etdiyi və yuxarıda şərh verilən Atlantik bəyaniyyəsidir ki, ümum millətlər özlərini istədikləri kimi idarə etməyə möhkəm və mətin bir həq qail olmüşlardır.

Ona əlavə olaraq Azərbaycan mədrəsələrində yalnız Azərbaycan dilində təhsil olunmasının Tehran hököməti tərəfindən öz bəyniyyəsində qəbul etməsidir. Bu o deməkdir ki, bizim millətimizi və müşəxxəs bir millət olduğumuz həqiqətini, rəsmi surətdə təsdiq etməyə məcbur olmuşdur. O halda indiki şəraitdə və Atlantik bəyaniyyəsinə əsaslanaraq hansı millət olursa öz idarəsi və demokrasi üsulu ilə özünü idarə etməyə kim mane’ ola bilər?

Biz bilirik ki, hər millət yalnız öz ləyaqəti sahəsində azadlığa malik ola bilər və buna görə də hər zaddan əvvəl öz Milli qüdrətimizə dayanaraq azadlığımızı saxlayacayıq. Bizim millətimizi və dilimizi rəsmən təsdiq edən Tehran Höküməti, nümayəndələrimiz ilə Tehrandaki müzakirələr əsnasında göstərdiyi inad heyrətli və tə’ccüblü dəyildirmi?

Tehrana və dünyaya aydındır ki, müvəffəqqiyyət əvvəldən axırə qədər bizimdir, çünki getdiyimiz yol həq və həqiqət yoludur. Bütün Azərbaycan millətində nifrət hissi oyadıran bir qəziyyəni burada qeyd etməkdən geçəbilməyəcəyik. Tehrandaki, müzakirələr əsnasında, Tehran siyasətmədarlarından (!) birisi möhtərəm nümayəndələrimizə: «Sizdəki vali ola bilən bir adam yoxdur» , deyə cəhalətlə Milli qururumuza toxunduqda, əgərçi rəhbərimizdən çox yağlı və diş sındıran cəvab almişdir, amma Azərbaycan milləti də öz növbəsində bu nəzakətsiz gobud sözü cəvabsız qoya bilməz:

Ağayi siyasətmədar!... Oxuduğun ya oxumadığın tarixlərə müraciə eləsən, görəsən ki, biz ilə sizin siyasi müqəddəratımızı bir-birinə rəbt edən Səfəvi padşahları zəmanından bu günə qədər iranı idarə edənlərin də Azərbaycan millətinin içindən yetişmiş adamlar olmuşdur.

Hətta bu gün də yaxşı ya pis, istər iranın daxilində istərsə xaricində həssas postları idarə edənlərin çoxları yenə də Azərbaycan millətindən dir.

Beş ay kimi bir qısa müddətdən bəri qurulan Milli Hökümətimizin düzgün və ləyaqətli idari məəmurları ana yurdumuzu bir evlad məhəbbətilə və millətimizə xass olan sədaqət və ləyaqətlə idarə etdiklərini bütün dünya görməkde dir. Bunu inkar edənlərə cəhalət və inad gözü deyilməzmi?

«Riza Azəri»

***

Tehran ilə danışıq çox çətin şərait altında ildamə tapdy. Hökümət başçıları bizim Milli nehzətimizin mənasını və xəlqin bu nehzətdə şirkətini dərk edəbilmədikləri üçün məsələni çox səhl tələqqyi edirdilər. Şayəd təcahül edib ümumiyyətlə nehzəti qiymətdən salmaq istəyirdilər.

Ağayi Piyşəvəri şəxsən nehzətə başçılıq etdiyi üçün, onun bu sühulətlə kiçilməsinə, qanı soyuqluqla baxa bilməzdi.

Ağayi Padəgan və sayir nümayəndələr şəxsən nehzətin yaradılmasında can qoyduqları üçün, Tehranın bizim nehzətimizə kiçik göz ilə baxmasına heçvəch ilə razi ola bilməzdilər. Ona görə danışıqlar on beş gün tul çəkdi. Nəhayət nəticə alınmadan gedən heyət Təbrizə müraciət etəməli oldu.

Danışığın təfsil və cərəyanını möhtərəm oxucuların və mübəlliğlərin dəstirəsində qoymaq məqsədi ilə ağayi Piyşəvərinin Tehrandan müraciət etdikdən sonra söylədiyi nitqi Tehranda aparılan danışığa aid qəsəmtilə, heyətin müntəşir etdiyi e`lamiyənin eynləri burada qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan Nümayəndələrinin Tehran Höküməti İlə Apardıqları Müzakirələr Barəsində E`lamiyyə

İran baş vəziri ağayi Qəvamülsəltənənin də’vətinə görə, tarix 25/2/8 –də Azərbaycan Milli Hökümətinin baş vəziri ağayi Piyşəvərinin rəyasəti altında, bir heyət Azərbaycan məsələsini müsalimət yolu ilə həll edib, qardaş qanı tökülmədən cilovgirlıq etmək üçün Tehrana getdi.

Bu heyət Tehran Hökümətinin səlahiyyətdar məqamatı və nümayəndələri ilə danışığa girişib və bir müvafiqətnamə bağlamalı və bu müvafiqətnamə göndərilmiş heyətə verilmiş e’tibarnamənin mucibincə, Azərbaycan Milli Məclisinin və aqay Qəvamülsəltənənin dövləti tərəfindən təsvib olduqdan sonra, rəsmiyyət tapmalıdır.

Düşnəbə günü 25/2/9 – saat 5-dən e’tibarən, Azərbaycan nümayəndələrinin heyəti ilə ağayan Müstəşarüldövlə, Lənkərani və İpəkçiyadan ibarət olan Tehran Hökümətinin nümayəndələri arasında danışıqların birincı cəlsəsi, ümumi məsələlər barəsində axıra yetişdi. Həmin günün sabahi ikinci cəlsədə, Tehran Hökümətinin nümayəndələr heyəti ağayi Qəvamülsəltənənin dövlətinin 25/2/1 – tarixli iblağiyyəsini göstərib, danışıqlardan ötrü mü'ərriflik etdilər. İbblağiyyənin mətni bu qərar ilə dir:

«Dövlətin Azərbaycan Barəsində İblağiyyəsi»

«İndiki dövlətin təşkil tapdığı gündən Azərbaycan işləri, xüsusi bir təvəcceh cəlb edərək, o əziz həmmvətənlərimizin niyyətlərini mütaliə edəndən sonra vəzirlər heyəti təsmim tutdu ki, qanun əsası və ayrı vəz’ olunmuş qanunlar mücriyyə qüvvəsinə icazə verdiyi hüdudda, o əyalətin əhalisinin arzuları təəmin olunub və onları qardaşlıq və vəhdətə də’vət etsin. Buna görə heyət-dövlətin bu barədə sadir olunmuş təsvibənaməsi ümumun ilttila'ından ötrü nəşr olunur,

1325- qəmərinin rəbiəlsani ayinda təsvib olunmuş qanunda, qanunəsasinin mütəmmiminin 29/90/91 /92/93–cı əsllərinin mucibincə, əyaləti və vilayəti əncümənlərə verilmiş ixtiyarat, Azərbaycanda aşağıdaki qərar ilə təshih və təid olunur.

1- Fəlahət, ticarət, sən’ət, məhəlli həml və nəql, maarif, səhiyyə, nəzmiyyə, ədliyyə və müddəyülümumluq dayirələrinin rəisləri və maliyyə naziri əyaləti vilayəti əncümənlər vəsiləsilə seçilib və müqərrəratın mucibincə onların rəsmi hökmləri dövlət tərəfindən həranda sadir olacaqdır.

2- Valı əyaləti əncümənin nəzərini cəlb etməklə dövlət tərəfindən tə’yin olub və nizami və jandarmeri qüvvələri fərmandehlərinin intisabi dövlət tərəfindən əmələ gələcəkdir.

3- Azərbaycan rəsmi dili iranın o biri nahiyələri kimi Fars dilidir. Məhəlli idarələrin və ədliyyə dayirələrinin dəftəri işləri Farsi və Azərbaycan (Türki) dillərində olur. Amma dərs mədrəsələrdə beş (5) ilbtidai kilaslarda Azərbaycan dilində olacaqdır.

4- Maliyati ayidləri və ölkənin büdcəsini tə’yin edən vəqt, dövlət Azərbaycan şəhərlərinin abadlığını səhiyyə və maarif işlərinin islahının lüzumunu nəzərdə tutacaqdır.

5- Dəmokratik təşkilatların və itihadiyyələrin fəaliyyəti, azərbaycanda iranın o biri yerləri kimi azaddır.

6- Azərbaycanın əhalisinə və demokrasi üçün işçilərinə, kefçmişdə demokratik nehzətində iştirak etəmələri üçün heç bir sıxıntı əmələ gəlməyəcəkdir.

7- Azərbaycan nümayəndələr iddəsinin o əyalətin həqiqi cəmiyətinin tənasübü ilə artmasına müvafiqət olunur və 15-cı təqniyniyyə dövrəsi təşkil tapdıqda, bu barədə lazimi pişnahadlar məclisə təqdim olunacaqdır ki, təsvib olduqdan sonra həman dövrə üçün vəkillərin qalmışı intixab olunsun.»

«Baş Vəzir Qəvamülsəltənə»

Azərbaycan nümayəndələr heyəti isə öz nəzərlərinin bir qismətini 33- maddədə Tehran Hökümətinin nümayəndələr heyətinə pişnahad etdilər ta öz hökümətinin nəzərinə çatdırsınlar.

Azərbaycan nümayəndələr heyəti bu 33-maddənin zimnində, Azərbaycanda indiki vəziyətin saxlanılmasını və demokrasi əsaslarının bütün İran üzərində möhkəmlşməsi və genişlnməsini aşağıdaki qərar üzrə tələb etdilər:

Azərbaycan məsələsinin müsalimət və sülh yolu ilə həll və mövcud olan ixtilafların rəf' olması və bütün İran üzərində demokrasi əsaslarının möhkəmlşməsi üçün tarix 25/2/9 - dən Tehran mərkəzi hökümətinin səlahiyyətdar nümayəndələri aqayan Sadeq-Sadeq (Müstəşarüldövlə), Fərmanfərmaiyan, İpəkçiyan, Lənkərani, Sepehr(Müvərrüxüldövlə) və Müzzəffər Fiyruz arasında bir tərəfdən, Azərbaycan millətinin muxtar nümayəndələri ağayan Piyşəvəri, Sadiq Badəkan, doktor Cəhanşahli, Firidun İbrahimi, Sadiq Dilməqani və ağayi Məhəmməd Hüseynxan Seyf Qalzi Azərbaycan Kürdüstanının nümayəndəsi o biri tərəfdən danışıq əmələ gəldi. Yuxarıda qeyd olunmuş nümayəndələr öz nəqssiz və iradsız e’tibarlarını mübadilə etdikdən sonra aşağıdaki maddələrin barəsində müvafiqət etdilər:

1- Keçmiş müstəbidd hökümətin ləşgəri və kişvəri məəmurlarının fişarı, azadlıq və demokrasi düşmənlərinin təhrikati nəticəsində 1324-cı ilin Şəhrivər ayynın 12- də vicuda gəlmiş nehzət mütərəqqi demokratik və irani həqiqi istiqlaliyyət və təmamiyyətin zamini olan bir nehzət tanılır.

2- Azərbaycan ki, keçmiş 3 və 4-cü üstanlar və Xəmsə vilayətınə şamildir, müəyyən ərazi bir vahid surətdə Xudmuxtar Hökümət adi ilə İran məmləkətinin cüzvi və mərkəzi isə Təbriz şəhəridir.

Təbsirə- Azərbaycan Kürdüstanının mərkəzi Mahabad şəhəridir.

3- Azərbaycanın pulu və bayrağı, iranda rayic olan pul və İran bayrağıdır. Məmləkətdə cari olan qanunlar Azərbaycan xəlqinin ixtiyarati və azadlığı ilə muğayirəti olmayan şərt ilə Azərbaycanda cari olacaqdır.

4- Axırıncı iki maddəni nəzərdə tutmaqla, Azərbaycan daxili işlərini idarə və nəzarət etmək və büdcə təsvibindən ötrü «Heyət Milli» adında bir heyət, demokratik üsul və məxsus nizamnamə üzrə intixab olacaqdır.

5- Bütün ləşgəri və kişvəri idarə rəislərinin intixabi, Azərbaycan Heyət Millisi öhdəsinə dir. Bu məəmurlar ki, Heyət Milli tərəfindən intixab olandan sonra mərkəzi hökümətə mü'ərriflik olacaqlar, ümdə qanunların icrasında Mərkəzi Hökümət və Heyət Milli təsmimlərinin icrasında, Meyət Milliyə tabe` olacaqdır.

6- Azərbaycan Heyət Millisi bütün ləşgəri və kişvəri məəmurların nəsb, təğyir və təbdilində muxtardır. Bu cür təğyir- təbdillər mərkəzi hökümətin də iltila'ına yetiriləcəkdir.

7- Azərbaycanda Heyət Millidən əlavə mahal, bölük və vilayəti əncümənlər də, demokrasi üsul üzrə yəəni müstəqim, ümumi rəy ilə (istər arvat, istər kişi və istərsə qoşun əfradi) seçilib və bu əncümənlər öz əməl heytələri, yəəni vilayət, mahal, bölüklərdə işlərin qabağa getməsinə nəzarət edəcəklər.

8- Fədailər və Milli Qoşun təşkilati olduğu kimi qalmalı və öz məəmuriyyət və vəzifələrini azadlıq və demokrasi üsulundan müdafiə etmək və mərbut sərhədləri hifz etmək üçün Azərbaycan Heyət Millisinə tabe` olacaqdır.

9- İndiyə tək Azərbaycan Milli Höküməti tərəfindən verilən kişvəri və ləşgəri dərəcələr və tərfi'lər rəsmiyyətə tanılır. Kiçik əfsərlərin tərfi'ati və dərəcələri müstəqim halda Azərbaycan Milli Qoşun fərmandehliyi tərəfindən veriləcək. Vəli ərşəd afsərlərin və jeneralların dərəcələri Azərbaycan Milli Qoşunları fərmandehinin pişnahadi və Heyət Millinin təsvibi üzrə veriləcəkdir.

10- Azərbaycan dövləti idarələrində və Heyət Millidə, yazılar Azərbaycan dilində və Azərbaycan Kürdüstanında Kürd dilində olacaqdır. Leikən Fars dili iranın dövləti dili olduğu üçün mərkəzi dövlət ilə Azərbaycan və Azərbaycan Kürdüstanı idarələri və heyət Millisi arasında yazılan Fars dilində olmasının işəkalı olmayacaqdır.

11- Dərs və təhsilat Azərbaycanda ibtidai mədrəsələrdə Azərbaycan dilində və Azərbaycan və Fars ya Kürd və Fars dillərində olacaqdır.

12- Azərbaycan Milli Məclisi indiyə tək təsvib etdiyi qanunlar ki, Azərbaycan Milli Höküməti tərəfindən icra edilib, Azərbaycan Heyət Millisi tərəfindən nəqz olmayınca öz e’tibarında qalacaqdır. (Bu maddə Azərbaycan Kürdüstani xüsusunda da sidq edir).

13- Xalisəcat, azadlıq və məşrutiyyət düşmənlərinin yerləri və varlarının Azərbaycanda və ha belə Azərbaycan Kürdüstanındaki kəndlilər arasında bölunməsi rəsmiyyətə tanılır və heç vəqt nəqz edilib və qaytarılmayacaqdır.

14- Tiryak, alkol, ixtilas və rişvə və fəhşa və sayir əxlaqi fəsadlarla mübarizə təsvib olunmuş qanunlar üzrə dəvam edəcəkdir.

15- Heyət Milli təsvib etmədən hər cür luks və təccəmmülu məta`lar və habelə Azərbaycan daxilində əmələ gələn məta`ları varid etmək qadağandır.

16- Hər cür maliyat və əvarizlər, Heyət Milli təsvib etmiş bir sistem üsuluna visul olmalıdır və dövləti aidlərin artması üçün, indiyə dək Azərbaycan Məclis Millisində təsvib olub və Azərbaycan Milli Höküməti tərəfindən icra edilən qanunlar öz e’tibarlarında qalacaqdır.

17- Azərbaicana və Azərbaycan Kürdüstanına həq verilir ki, öz cəmiyətləri nisbəticə ki, təqəribən bütün İran cəmiyətinin uçdə birini təşkil verirlər, vəkil seçib və Məclis Şövrayi Milliyə göndərsinlər. Azərbaycan və Kürdüstan nüzzar əncüməni tərəfindən sadir və onların Heyət Millisinin təsvibinə yetmiş e’tibarnamə, məclis Şövrayi Millidə rədd edilə bilməz.

18- İranın bütün nüqtələrində intixabat bir şəkildə olmaq üçün dövlət mütəəhhid olur ki, 15- cı il intixabat dövrəsində İran Məclis Şövrayi Millisi, Azərbaycan Milli Höküməti qadınlar və cəvanlar və qoşun işçilərinə verdiyi həqqi möhtərəm sayıb və bütün iranda ümumiyyət versin.

19- Məclis Şövrayi Millinin intixabati bütün iranda həddəksər on gün birincı intixabat e`lamiyyəsindən sonra başlanıb və həddəksər bir həftənin müddətində xatimə tapacaqdır.

20- Azərbaycan və Kürdüstan maliyatının yüzdə iyirmi beşi (25 %) mərkəzə veriləcəkdir. Vəli bu il Azərbaycan və Kürd xəlqinin demokrasi və azadlığı əldə etmək üçün ağır xərclərə mütəhəmmil olduqlarına görə bu məbləği verməkdən maaf olacaqlar.

21- Mərkəzi dövlət öhdədar olur ki, tezliklə Tehran ilə Təbriz arsındaki dəmir yolu ki, qabaqcadan Miyanaya dək yetişibdir, Təbrizə çatdırsın.

22- Dövlət heç bir surətdə ləşgəri və kişvəri məəmurların əzl və habelə dəyişməsində dəxalət etməyə həqli dəyil.

23- Azərbaycan və Kürdüstan Heyət Millisi gərək maarif, fəlahət və hifzavlshə əslahatını azadanə həyata keçirsin.

24- Azərbaycan və Kürdüstan təbi'y sərvət və mə’dənləri yalnız Azərbaycan və Kürdüstanın ehtiyacatını rəf' etməyə təxsis verilir və o nahəyaələrin karxanalarının idarəsi öz öhdələrinə qoyolur.

25- lazimi mövqə'lərdə xüsusi və şəxsy karxanaların nəzarəti Azərbaycan və Kürdüstan Hökuməti və heyət millisi ilə olacaqdır.

26- Azərbaycanda və Kürdüstanda bütün mətbu’atın nəşri Milli Heyətlərinın təsvibi ilə olacaqdır. Teatr və sinama və radio, Azərbaycan və Kürd dillərində olunacaqdır. Bu sayir dillər barəsində də mücaz və qabil icradır.

27- Bütün sən’əti, fəlahəti, milli və dövləti bankların idarə edilməsi Azərbaycanda və Kürdüstanda Heyət Millilərin öhdəsinə dir.

28- Bütün maliyati aidat və əvariz, Azərbaycan və Kürdüstan məhəlli xəzanədarlıqlarında toplanıb və müstəqimən lazimi məsrəfə yetişəcəkdir.

29- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, Azərbaycan xəlqinin mütalibatın fövriyyətlə bank millidən pərdaxt etsin və bu bankın intiqal vermiş sərəmayalarını dübarə qaytarsın.

30- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur 3-cü və 4-cü ustanların və Xəmsə vilayətinın azadlıq düşmənlərinin əli altında olan Tikab, Saqqız, Bicar, Sərdəşt kimi yerlərini təxlyə, Azərbaycan və Kürdüstanın səlahiyyətdar məqamatına təhvil versin.

31- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, illər boyu millətin hüququna təcavüz edən və qanli faciələr törədən jandarmeri təşkilatını ləğv edib və onun müqabilində qəzai dəstgahın zabiti olan nəzmiyyə təşkilatına bütün qəsəbələrdə və mahal və bölüklərdə vüs’ət versin.

32- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, əyaləti, bölük və mahal əncümənlərini indi Azərbaycanda olduğu kimi demokrasi üsul üzrə bütün iranda təşkil versin.

33- Bələdiyyə təşkilatları bütün iranda, dövlət xadimləri dəxalət etmədən demokrasi üsul üzrə bütün iranda qurulmalıdır.

Sesəşnbə günü 1325 / 2 / 10 saat 8- də ağayan Müverrixüldövlə Sepehr, piyşə və hünər və ticarət vəziri və ağayi Qəvamülsəltənənin siyasi müavini ağayi Müzəffər Fiyruz özlərini səlahiyyətdar nümayəndə mü'ərriflik etdilər, 33-maddə onlara da göstərildi. O günün sabahi, ağayi Piyşəvəri və ağayi Qəvamülsəltənə arasında iki fəqərə xüsusi mülaqat və müzakirə əmələ gəldi və bu müzakiratın tə'qibində aşağıdaki iblağiyyə Azərbaycan nümayəndələri heyəti tərəfindən təhiyə və ağayi Qəvamülsəltənənin dövlətinə verildi. İblağiyyənin mətni budur:

Ağayi Qəvamülsəltənənin hüsn niyyəti və sadir etdiyi bəyniyyə əsərində mərkəzi dövlət nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti arasında təbadül əfkar və dərin mütaliədən sonra belə nəticə ələ

gəldi ki, Azərbaycan demokratik nehzəti, Azərbaycanı irandan təcziyə etmək qəsdilə yox bəlkə məşrutiyyət və demokrasi əsaslarını iranda təsbit və təqviyət etməkdən ötrü əmələ gəlmişdir. Hər cür süitəfahüm və qardaş qanı tökməkdən cilovgirlıq etməkdən ötrü, təvafuq hasil oldu ki, mərkəzi Hökümət və Azərbaycan xəlqi arasında ixtilaf yoxdur. Fər'i məsələləri həll etməkdən ötrü Azərbaycan nümayəndələrindən bir heyət Tehranda olacaqdır ta mərkəzi dövlət nümayəndələri ilə işləri bir tərzdə ki, məşrutiyyət və demokrasi üsuluna, xüsusilə Azərbaycan xəlqinin azadlığına ltmə yetirməsin, həll və təsfiyə edələr. Bütün məsələlərin həll və mərkəzi dövlət ilə idari rabitələrin yaranması, ağayi Qəvamülsəltənənin heyət dövləti Azərbaycan Məclisinin (ki, fe’lən əyaləti əncümən yerinə dir) və Məclis Şövrayi Millinin təsvibinə bağlıdır.

Üçüncü mülaqatda ağayi Piyşəvəri və ağayi Qəvamülsəltənənin arasında yer bölgüsünə mərbut olan maddə xüsusunda ixtilaf nəzər üz verdi. Bu məsələ ba`is oldu ki, iki gün müzakiratda vəqfə olsun. Ondan sonra ağayi Qəvamülsəltənənin dövləti, müzakirati başlamaqdan ötrü, o islahati ki, iblağiyyədə mənzur edə bilərdi, səlahiyyətdar nümayəndələrinin təvəssütü ilə bu qərar üzrə Azərbaycan nümayəndələri heyətinə verdi. İblağiyyənin mətni budur:

1- Azərbaycan əyaləti şövrasi, Milli Məclis əvəzinə.
2- Azərbaycan heyət müdirəsi, vəzirlər heyəti əvəzinə.
3- Azərbaycan idarələri rəisi, məhəlli vəzirlər əvəzinə.

1- Dövlətin eyni maddəsi qəbul olunur vəli maliyyə rəisi məhəlli məəmurlardan olmalı, maliyyə naziri isə dövlət tərəfindən tə’yin edilməlidir.

2- Valı (ustandar), Azərbaycan əyaləti şövrasının pişnahadi ilə tə’yin olunub, hökm dövlət tərəfindən sadir olacaqdır. Yolların əmniyyəti hifz və nəzmiyyə təşkilati və icra məəmurlarına kömək etməkdən ötrü, müsəlləh bir qüvvə nigəhban adilə təşkil olunur. Bu qüvvənin fərmandehi əyaləti şövra tərəfindən tə’yin və hökm sadir olmaqdan ötrü vizart kişvərə pişnahad olunur. Ləşgəri qüvvələr, məhəlli nizam vəzifə əfradından ibarət olacaqdır. Sərhədləri hifz etmək bu təşkilatın öhdəsinə olub və lazim olan mərkəzlərdə saxlovları olacaqdır. Bu qüvvələrin fərmandehləri saleh və təhsilat görmüş məhəlli əfsərlərdən, heyət müdirə tərəfindən tə’yin və onların hökmləri mərkəzdən sadir olur və külliyeyi lazim olan güzarişlər fərmandehlik tərəfindən mərkəzə verilir.

3- Dövlətin üçüncü maddəsi eynən təsvib olunur.

4- Məmləkəti qanunlar üzrə visul olan maliyatların yüzdə yetmiş beş fayizi, məhəlli idarələr müstəxdimlərinin və nigəhban qüvvəsinin hüququnu pərdaxt etməkdən ötrü əyaləti şövra nəzarəti altında məsrəf olacaqdır.

Əyaləti şövra ammülmənfəə məsrəflərdən ötrü visul olan maliyati ümumi maliyatın yüzdə on fayizindən artıq olmamaq şərti ilə bəəzi əvariz vəz’ və məsrəf edə bilər.

5- Dövlət maddəsinin eyni təsvib olunur.

Azərbaycan nümayəndələri heyəti bu pişnahadi 1, 6, 8, 10-cu maddələrdə münə'kis olan islahatla qəbul və dövlətə verdi.

(Azərbaycan Nümayəndələri Heyətinin Pişnahadi)

Azərbaycan məsələsini müsalimət yolu ilə həll etmək və demokrasi üsulunu iranda möhkəmləndirmək üçün tarix 25/2/8- dən İran dövlətinin rəsmi nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti arasında müzakirə əmələ gəlib, dərin mütaliə və təbadul əfkardan sonra belə nəticə alındı ki, Azərbaycanın demokratik nehzəti Azərbaycanı İrandan təczyə etmək qəsdilə olmamış bəlkə demokrasi və məşrutiyyət üsulların iranda möhkəmləndirmək və qüvvətləndirəmdən ötrü olmuşdur. İran dövlətinin rəsmi nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti aşağıda qeyd olan maddələrdə müvafiq nəzər hasil etdilər:

1- Azərbaycan əyaləti geçmiş 3-cü və 4-cü ustanlara və Xəmsə vilayətınə şamildir.

2- Bundan sonra Məclis Milli istilahi əvəzinə əyaləti şövra və vəzirlər heyəti əvəzinə heyət müdirə və vəzirlər əvəzinə məhəlli idarələr rəisi istilahi işlədiləcəkdir.

3- Azərbaycan valisi iyaləti şövranın pişnahadi ilə tə’yin olub və hökm dövlət tərəfindən sadir olacaqdır.

4- Dövləti idarələr, banklar və məhakim rəisləri, müddəiyülümumlar və həml və nəql idarələri rəisləri, əyaləti şövra tərəfindən intixab və rəsmi hökmlər dövlət tərəfindən sadir olacaqdır.

Təbsirə: Maliyyə naziri dövlət tərəfindən tə’yin olacaqdır.

5- Yolların əmniyyəti hifz və nəzmiyyə təşkilati və icra məəmurlarına kömək etməkdən ötrü nigəhban adıyla müsəlləh bir qüvvə təşkil olunur. Bu qüvvənin fərmandehi əyalət şövrasi tərəfindən tə’yin və hökm sadir olmaqdan ötrü daxilə vəzirliyinə pişnahad olunur.

Ləşgəri qüvvələr məhəlli nizam vəzifə əfradından təşkil tapır və sərhədlərin hifzi bu təşkilatın öhdəsinə olur. Bu təşkilatın saxlovlarının fərmandehləri Azərbaycan heyət müdiyrəsi vasitəsi ilə məhəlli saleh əfsərlərdən tə’yin və onların hökmləri mərkəzdən sadir olacaqdır və külliyeyi lazimi guzarişlər fərmandeh həng tərəfindən mərkəzə veriləcəkdir.

6- İbtidai mədrəsələrdə təhsil Azərbaycan dilində və mütəvəssitə mədrəsələrdə isə dərslər hər iki Azərbaycan və Fars dillərində olacaqdır. Məhəlli idarələrdə dəftəri işlər və ədliyyə və o biri işləri, Fars və Azərbaycan dillərində surət tapacaqdır.

7- Məmləkət qanunları mucibincə, alınan maliyatın yüzdə 75- fayizi idarə müstəxdimlərinin hüquqlarına və nigəhban təşkilatına və başqa islahata, əyalət şövrasının nəzarəti altında məsrəf olunacaq.

Əyalət şövrasi visul olunan ümumi maliyatın yüzdə 10- fayızından təcavüz etməmək şərtilə, bəəzi əvariz vəz’ və məsrəf edə bilər.

8- Azərbaycanda demokratik nehzəti tərəfindən əmələ gəlmiş bütün iqtisadi, ictimai, mali və yer islahati rəsmiyyətə tanılır.

9- Azərbaycanın həqiqi cəm’itynin tənasübü ilə Azərbaycan nümayəndələrinin artırılmasına müvafiqət olunur. 15-ci qanungüzarlıq dövrəsi təşkil tapdıqda, bu barədə lazimi pişnahad məclisə təqdim olunacaqdır ki, yeni təsvib olunan iddə həman dövrə üçün intixab olunsun.

10- Dövlət təəhüd edir məclis şövrayi millinin intixabat qanununda təcdid nəzər edib və taza qanuni indiki mütərəqqi şərait və həqiqi demokrasi üsuli əsasında (ümumi, müstəqim, gizli, müsavi və mütənasib) tənzim edərək təsvib üçün məclis şövrayi milliyə təqdim etsin.

11- Bu qərardad İran Heyəti Dövləti və Azərbaycan Milli Məclisinin təsvibinə çatdıqdan sonra rəsmi olacaqdır.

12- Bu qərardadın maddələri Azərbaycan Kürdüstanına da şamildir. Bu pişnahad taza danışıqların məbnasi oldu. Aqayian Piyşəvəri və Qəvamülsəltənə arasında 4- cü muzakiratdan sonra demək olar ki, iki tərəf arasında təvafüq nəzər əmələ gəlib və qərar oldu ki, ağayi Qəvamülsəltənənin siyasi müavini ağayi Müzəffər Fiyruzun iştiraki ilə yeni bir layıhə tənzim olunsun. Pəncşənbə günü 25/2/19 – saat 23-də baş vəzirin siyasi müavini ağayi Müzəffər Fiyruz aşağıdaki layıyhəni hazırlayaraq Azərbaycan nümayəndələri heyətinə göstərdi.

Layihənin Mətni

Son zəmanlarda Azərbaycanda əmələ gələn demokratik nehzət nəticəsində ki, onun məqsədi bütün İran ölkəsində demokrasi və azadlıq üsulunu möhkəmləndirmək olmuşdur, dövlət və Azərbaycan nümayəndələri arasında danışıq başlanmış və Azərbaycan nümayəndələri dövlətin 7- maddədən ibarət olan ilblağiyyəsini qəbul edərək təbadül əfkar nəticəsində təvafüq nəzər əldə edildi. Aşağıdaki maddələr ki, 7- maddənin mükəmmili ünvanilə tənzim olub qəbul və icra edilsin.

1- İblağiyyənin birincı maddəsində mali naziri kəliməsi maliyyə rəisi kəliməsinə çevrilməklə iqtisad və ticarət işləri idarəsinin rəisi artırmaqla eynən qəbul olunur.

2- Azərbaycan valisi Azərbaycan əyalət əncüməninin pişnahadi üzrə, dövlət təsvibi ilə tə’yin olunacaqdır.

3- Son zəmanlarda Azərbaycanda əmələ gələn dəyişikliklərə əsaslanaraq, dövlət Azərbaycanda Milli Məclis adi ilə intixab və yardılmış təşkilati Azərbaycan əyalət əncüməni kimi tanıyacaq və 15- cı məclis təşkil tapdıqda, dövlət tərəfindən pişnahad olunan yeni əyalət və vilayət əncümənləri qanuni təsvib edildikdən sonra, təsvib olunmuş qanun üzrə Azərbaycan əyalətinin yeni əyaləti əncüməni seçgiləri tezliklə başlanacaqdır.

4- Əyalət əncüməninin qərar və təsmimlərini icra etmək və işlərin gedişatının yaxşılığını təəmin etmək və xüsusilə alınan maliyatın (75 %) yetmiş beş fayızinin düzgün xərc olunmasına nəzarət etmək üçün, valı dəvair rəisləri və əyalət əncüməninin heyət rəisəsindən mürəkkəb əyalət şövrasi təşkil taparaq, əncümənin təsmimlərini həyata geçirəcəkdir.

5- Azərbaycan nehzəti nəticəsində nizam vəzifə əfradından çağrılan yerli qüvvələrin təklifini tə’yin etmək üçün müvafiqət oldu cənab ağayi Qəvamülsəltənə dövləti və Azərbaycan əyalət əncüməni nümayəndələrindən məhəldə bir komision təşkil tapıb və onun həll yolunu təsvibdən ötrü mərkəzi dövlət və əyalət əncümənınə pişnahad edəcəkdir.

6- Azərbaycanın mali vəziyəti xüsusunda müvafiqət oldu, Azərbaycanın gəlirinin (75%) yetmiş beş fayizi yerli xərclərə ixtisas verilsin və 25% - də İran ölkəsinin ümumi məxaricini təəmin etmək üçün mərkəzə göndərilsin.

Təbsirə: Post və teleqraf və dəmir yolu və Urumiyyə gölünün gəmiçilik idarələrinin xərc və gəlirləri müstəsna və onların xərc və gəlirləri dövlət öhdəsinə və ona münhəsir olacaqdır. Belə tövzih verilir ki, Azərbaycan əyalət və vilayət əncümənləri və dövlət idarələrinin təlqrafları məccani olaraq müxabirə olunacaq.

7- Dövlət qəbul edir ki, cari il ərzində Miyana dəmir yolunu Təbrizə çatdırsın. Bu iş tez bir zəmanda həyata keçirilsin. Bu işin əncami üçün Azərbaycan kargər və mütəxəssislərinın təqəddüm həqləri olması aydındır.

8- Əsası şosə yolların çəkməsi və tə'mir etəməsi dövlət öhdəsinə və fər'i yolları əyalət əncümənınə mərbutdur.

9- Nizam vəzifədən ayrı olaraq Fədai adi ilə təşkil tapan davtələb qüvvələr, kəndlər nəzmiyyəsinə təbdil olunur və onun rəisi Azərbaycan əyalət əncüməninin intixabi və dövlət təsvibi ilə tə’yin olunacaq.

10- Azərbaycan demokratik nehzəti nəticəsində, Azərbaycan kəndliləri arasında bölunən yerlərdən dövlət xalisəsinə mərbut olanların bölunməsilə dövlət üsulən müvafiqdir və tə’əhhüd edir ki, təsvib üçün birincı fürsətdə onun layihəsini Məclis Şövrayi Milliyə pişnahad edərək, dövlət xalisələrin məmləkətin başqa nüqtələrində yaşayan kəndçilər arasında bölunməsi o layihədə pişbinlik etsin. Adərbaycan nehzəti nəticəsində əmələn və əvəzsiz olaraq əkinçilər arasında bölunən başqa yerlər barəsində, malikləri qane etməkdən ötrü, o mülklərin tə'viz tərtibini Məclis Şövray Milliyə pişnahad edəcəkdir.

11- Dövlət iblağiyyəsinin 3-cü maddəsi mucibincə qərara alındı ki, A\ərbaycanda Fars dili rəsmi və dövləti dildir, idarələrin və ədliyyənin dəftəri işləri və mühakimələr Azərbaycan və Fars dövləti dillərində olur, 5- kilasa qədər tədris Azərbaycan dilində olacaqdır və müvafiqət oldu ki, 5- kilasdan yuxarı maarif vizartinin proqrami üzrə məktəblərdə dərs Azərbaycan və Fars dillərində olsun.

12- Dövlət tə’əhhüd edir, 5- ci məclis açıldıqda, intixabat qanuninin layihəsi ki, azadlıq və demokrasi əsasları üzrə yəəni ümumi, gizli, müstəqim, mütənasib və mütsavi ki, qadınlara da şamil ola, Məclis Şövrayi Milliyə təqdim və onun təsvibini fövriyyətlə dərxast edə.

13- Dövlət müvəzzəfdir ki, bələdiyyə əncümənlərinin seçgi qanunini demokrasi üsuli ilə (ümumi, gizli, mütənasib, müstəqil və müsavi) ki, bütün bələdiyyə əncümənlərinin istiqlalın təəmin edə, çox tezliklə əncümən məclisə təqdim etsin. Bu layihə təsvib oluna qədər Azərbaycan şəhərlərinin əncümənləri rəsmiyyətlə qalacaqdır.

14- Azərbaycanda , əqəlliyyətdə vaqe’ olan millətlər, Kürd, Ermny, Asuri – bu müvafiqətnamənin 11- ci maddəsi üzrə ibtidai məktəbdə 5- ci kilasa qədər öz ana dillərində dərs oxuyacaqlar.

15- Azərbaycan əyaləti sabiq 3 və 4-cü ustanlara və Xəmsə vilayətinə şamildir.

16- Bu müvafiqətnamənin qərarlarının icrasi, cənab ağayi Qəvamülsəltənənin heyət dövləti və Azərbaycan Məclis Millisinin (ki, bu müvafiqətnamə təsvib olduqdan sonra 2- ci maddə mucibincə əncümən əyaləti adlanacaqdır, təsvibinə mövkul olacaqdır).

Qərar idi ki, cümə günü səhər saat 10-da heyət dövlətin fövqəvladə cəlsəsi təşkil tapıb və Azərbaycan nümayəndə heyətindən də bu cəlsə də hazır olsunlar. Bu fövqəladə iclas Azərbaycan nümayəndələri şirkət etmədən saat 11- dən ila saat üç yarıma qədər müzakirə və mübahisə əmələ gəldi, nəticə də Azərbaycan nümayəndələri heyəti etdiyi pişnahadi ki, nümayəndə heyətinin çoxlu güzəştindən hekayət edirdi, ağayi Qəvamülsəltənənin kabinəsində olan müxalif və qeyri mütəcanis ünsürlərin dəsisəbazlığı nəticəsində əksəriyyət rəy ilə rədd oldu, və dövlətin təsmimi əvvəl ağayan Fərmanfərmaiyan və İpəkçiyan, sonra ağayi Müzəffər Fiyruz təvəssüti ilə nümayəndə heyətinə iblağ oldu ki, heyət dövlət təsmim tutub ki, 25/2/1- tarixli 7-maddədən ibarət olan iblağiyyənin maddələrindən qırağa çıxmayıb və onda heç bir təfsir verməsin. Bu tərtib ilə Azərbaycan nümayəndələri heyəti Tehran höküməti rəsmi məqamatı arasında olan müzakiratdan heç bir nəticə alınmamış və müzakiratda vəqfə hasil oldu. Azərbaycan nümayəndələri 25/2/23- də Təbrizə qayıtdılar. Tehran Hökümətinin rəsmi və müvafiq məqamatının izhar etdiyinə görə müzakirənin dayanmasının illət və amillərinin birisi də qeyri məsul məqamat və ünsürlərin fövqəladə nüfuzu idi ki, müxtəlif yollarla dövlət heyətinin içərisində və xaricində e’mal olunurdu.

Aydın dir ki, onların əsasi hədəfi demokrat nehzətinin inkişafının və həqiqi azadlığın bütün İran üzərində qabağın almaq idi.

İranın baş vəziri ağayi Qəvamülsəltənə və onun bəəzi həmkarlarının hüsn niyyətini nəzərdə tutmaqla təsəvvür edirik ki, hələ iş- işdən geçməyib və hələ ümid etmək olar ki, Azərbaycan məsələsinin sülh yolu ilə həll edilməsi və qardaş qanı tökülmədən cilovgirlik etmək üçün başlanan müzakirələrə, Tehranda bəəzi mürtəce’ və İran millətinin azadlığının düşməni olan ünsürlərin dəsisəsi nəticəsində mütəvəqqif oldu, yenidən başlasın. Çünki biz Azərbaycan nehzətini bütün İran səadəti və azadlığı və orada vicuda gələn demokrasi bir üsulun zamini bilirik. Azərbaycan nehzəti bütün İran azadixahlarının ümidi dir və biləxrə müvəffəq olacaqdır ki, azadlığı və demokrasi üsulun bütün iranda inkişaf etdirib və ümumiyyət versin. Vəli mütəəssifanə görünür ki, Tehranın mürtəce’ heyət hakiməsi, jandarm və nizami sütunlarını bizim sərhədimizə toplayır və kəlləsində bir para nəqşələr becərir ki, heç vəchilə iranın səlahına dəyildir.

Biz onu istəyirik ki, bizimlə Tehran arasında olan ixtilaflar sülh yolu ilə həll olsun, biz bu nəzəriyəni e`lam etdikdə aşikar deyirik ki, əgər jandarm ya nizami qüvvələri tərəfindən bizim ölkəmizə nisbət kiçik bir təcavüz və təərrüz olursa, var qüvvəmizlə difa' edəcəyik. Azərbaycan milləti öz azadlığından difa'

etmək üçün axır nəfərə tək fədakarlığa hazırdır. Biz inanırıq ki, bu müqəddəs hədəfə yetişmək və həqiqi azadlığı və demokrasi üsulunu bütün iranda bərqərar etmək üçün, ümum İran azadixahları da biz ilə bir səfdə mübarizəyə hazırdırlar. Təsəvvür edirik ki, şəxs-ağayi Qəvamülsəltənədə olan hüsn niyyət əsərində, iş bu yerə çatmasın.

Azərbaycan Milli Hökümətinin Baş Vəziri- Seyid Cə’fər Piyşəvəri
Təbriz 23 Ordibehişt 1325

(üçüncü bölümün sonu)